DE NIEUWE STEM

12

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK
ACHTSTE JAARGANG / DECEMBER 1953

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / H. J. POS / JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM — *voor Vlaanderen:* MARNIX GIJSEN / KAREL JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS — *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *vertegenwoordiger voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD.
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kuinderstraat 25''', Amsterdam Zd. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.
Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor leden der W.B.-Vereniging en studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Jaar-abonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: N.V. WERELDBIBLIOTHEEK

AMSTERDAM
Admiraal de Ruyterweg 545
Giro 1677

ANTWERPEN
Lange Koepoortstraat 2
Giro 316339

INHOUD

	blz.
J. C. M. Kruisinga, Die en die is er nog	673
Anthonie Donker, Verzen	679
Julien Kuypers, Utopia in Vlaanderen	680
Jórgos Theotokás, Zij heette Simony	694
J. B. Charles, Verzen	699
A. H. G. Bachrach, Joseph Conrad's Westers Oog	704
P. Spigt, Het verzuim van Dr W. H. C. Tenhaeff	715
Jan Romein, Misbruik van wetenschap	725
Kort Bestek	730
Bonae Literae	733
Ex Libris	734

J. C. M. Kruisinga

DIE EN DIE IS ER NOG....

> Wie zich aan taal en stijl van dit artikel mocht ergeren miskent mijn bedoeling, en ik zal hem niet antwoorden, ook al zou hij mij aantonen dat bepaalde uitdrukkingen beter door andere hadden kunnen zijn vervangen.

Het is in fiscale en notariële kringen al lang geen geheim meer, dat de afwikkeling van Joodse nalatenschappen die tijdens de bezetting zijn opengevallen volkomen is vastgelopen.

Ik ben geen jurist. Ik ben slechts een notaris zonder meesterstitel, met enige, nogal langdurige practische ervaring op het gebied van normaal en abnormaal erfrecht, ken het Corpus Iurus Civilis en de Pandecten slechts van horen zeggen, en lees geen vaktijdschriften.

Ook een niet-jurist echter, die zelfs maar ééns in de gelegenheid is geweest om het nodeloos gecompliceerde afwikkelingsapparaat van dichtbij te bezichtigen, is in staat om de oorzaak aan te wijzen van het vastlopen. Een ieder die deze apparatuur ook maar even in werking heeft gezien, toen zij nog enigermate scheen te functionneren, moet wel van deze demonstratie zijn thuisgekomen met de gedachte dat er niet veel meer hoefde te gebeuren om het verwarde raderwerk van in elkander grijpende juridische, genealogische en fiscale onderdelen voor goed tot stilstand te brengen. Dit weinige *is* nu gebeurd: de zaak zit vast, en wanneer het publiek misschien hier of daar nog zo'n afzonderlijk onderdeel in volle rotatie aanschouwt, kan men dat niet beter vergelijken dan met een scheepsschroef van een slecht gestuwd schip, die op een golftop boven water slaat. Ze draait dan nog harder dan anders.

De oorzaak van het „uitvallen" van het afwikkelingsapparaat is naar mijn mening uitsluitend te zoeken bij de *juristen.* Zo men wil bij de in deze bij uitstek deskundigen. Het moeten juristen zijn geweest, en zelfs uiterst bekwame juristen, die onze Regering hebben geadviseerd tot het fatale besluit om aan 110.000 abnormale sterfgevallen dezelfde maatstaf aan te leggen als aan de normale. Het moeten bepaald wel juristen zijn geweest, die van meet af aan de afwikkeling van tienduizenden erfenissen onmogelijk hebben gemaakt, door de Regering ook bij de trapsgewijze massamoord op de Joden te doen vasthouden aan de tot volledige chaos leidende (maar juridisch natuur-

lijk onweerlegbare) stelling, dat men als datum van het openvallen van een nalatenschap de werkelijke sterfdag moet aannemen. En het zijn de bij uitstek bekwame theoretici geweest, die zelfs nà de bevrijding, toen de ambtelijke molen aan het draaien moest worden gebracht, de massamoorden in Sobibor en Oswiecim niet tijdig hebben onderkend als — hé, hoe is het mogelijk! — als iets abnormaals. Als iets waarin het Burgerlijk Wetboek van een *rechtsstaat* onmogelijk had kunnen voorzien.

Men weet, waartoe deze groteske toepassing van normale rechtsregels op onvoorstelbare situaties heeft geleid.

Het meest voorkomende geval (ik schrik even terug voor het begrip „normaal geval") is het vererven van gehele vermogens op wildvreemde families; het „verspringen" van erfenissen op totaal onbekenden, tengevolge van het feit dat het Nederlandse erfrecht normaliter de erfopvolging van neven of nichten op ooms of tantes als een perfectionistisch grapje (zeer geschikt als enerverende vraag op notariële examens) toelaat.

Door de stelselmatige lukraakheid van de massale moorden — ik zou ze het liefst „overlapping murders" willen noemen — doet dit geval van „verspringen" zich in bijna alle Joodse boedels voor, en veelal is de eerste vreemde familie slechts weer een stepping stone, een springplank, voor de vererving op een tweede en een derde. . . .

De veelvuldigheid van dit verschijnsel is toe te schrijven aan het helaas bekende feit dat de oudere generatie gemiddeld eerder werd vermoord dan de jongere, en de àllerjongste — laat mij niet aarzelen om van zuigelingen en kleuters te spreken — gemiddeld weer enkele maanden eerder dan de iets oudere. Er moet een vluchtig stadium zijn geweest, waarin de vernichtungslagers grotendeels met wezen en kinderloze ooms en tantes waren gevuld. . . . Toen deze phase óók voorbij was, bleven nog slechts diegenen over van de Joodse groep, die zich aan „deportatie" hadden kunnen onttrekken. Het is niet stérk overdreven, wanneer ik zeg dat thans bijna iedere overlevende voor een onbekend deel in de nalatenschap van bijna ieder slachtoffer is medegerechtigd. Ik zag opengevouwen stambomen van enkele meters lengte, die de notaris met zekere trots door zijn klerken *in de gang van zijn kantoor* uit elkaar liet trekken, en ik weet uit een Overijsselse plattelandsgemeente dat daar de notaris zowel als de belastinginspecteur nog zoekende zijn (zij het ook met verschillende beweegredenen) naar een stel Amerikanen, die samen met een welgestelde Britse groothandelaar, een Zweedse tuinder en enkele Amsterdamse middenstands-

gezinnen medegerechtigd zijn in de opbrengst van een Drentse arbeiderswoning. Medegerechtigd zouden kunnen zijn, bedoel ik, want het zijn gewoonlijk de beste stambomen die de meeste fouten bevatten.

„Die en die is er nog. . . ."

„Wie?" vragen het notariaat en het bankwezen. Men zal toch éénmaal het aan de erfgenamen verschuldigde moeten verantwoorden?

„Wie?" vraagt de fiscus. En hij voegt er aan toe: „En *hoe,* en *waardoor?*" Immers ieder verschil tussen de sterfdata van gezins- en familieleden schept weer de gelegenheid om een nieuwe „erfenis" te constateren, en daarop zo al geen recht te heffen, dan toch papieren er voor te laten volschrijven. Een erfenis, een echte normale erfenis, waarvan op straffe van boete aangifte kan worden geëist, en suppletoire aangifte, en zesde en zevende suppletoire aangifte, en waarop recht — en soms *rente* van recht wegens te late aangifte — kan worden geheven. . . .

De ambtenaren op de successiekantoren zijn al jarenlang bezig met het vervaardigen van in vier richtingen uitklapbare, meterslange stambomen — ditmaal niet op zoek naar „Joodse grootouders" zoals de moffen, maar op zoek naar verschillen in sterfdata, en ter contrôle op de „goede gang van zaken". Het is geen geheim, dat vele van die stambomen geenszins kloppen met de stambomen die tegelijkertijd ten koste van aanzienlijke bedragen op de notariskantoren worden bijgehouden, en dat is dan meestal een gevolg van het feit dat *beide* berusten op onjuiste gegevens.

Evenmin is het voor insiders een geheim, dat vele van de reeds wat al te vlot afgewikkelde Joodse boedels door te goeder trouw verstrekte onjuiste opgaven helemaal verkéerd zouden kunnen zijn afgewikkeld. Maar dat is natuurlijk een top-secret. . . .[1])

Ik noemde hierboven de toepassing van normale rechtsregels op onvoorstelbare feiten „grotesk". Bepaald luguber wordt deze toepassing echter in omstandigheden, waarin een mof in een moordkamp (wellicht „om technische redenen") een verschil tussen sterfdata moest maken, en oudooms nog eventjes liet „erven" van na hun ouders vergaste wezen, en een dag later een wildvreemde familie weer van deze

[1]) Aan wie mochten menen dat dit een insinuatie is, die „in strijd is met de eer en waardigheid van het Notarisambt" (en waarvoor ik dus op het matje kan worden geroepen), kan ik mededelen dat ik zelf in 1950 ongeveer vijfhonderd gulden te veel aan de „enige erfgenamen" heb uitbetaald. Later bleken er nog een paar meer te zijn. . . . En er zijn 847 notarissen in Nederland. Zou ik de àllerslordigste wezen?

oudooms.... Slechts de deskundige adviseurs van de Regering schijnen hierin niets wonderlijks te hebben gezien. Aldus erft men toch zeker volgens Nederlands burgerlijk recht?

Het behoeft geen betoog, dat bijna alle Joodse boedels, door de toepassing van het normale recht in ondenkbare en dan ook onvoorziene gevallen, dwars tegen alle aannemelijke bedoelingen van de erflaters in zijn vererfd.

Al *zijn* vererfd? Of *dreigen te vererven?*

Dreigen te vererven — althans in sommige gevallen nog, naar ik hoop. Want ik zei reeds: het perfectionistische apparaat, dat door de juristen was vervaardigd om dan nu de zaak ook maar meteen volgens de regels des Rechts volledig ad absurdum te voeren, is vastgelopen. Ik herhaal en cursiveer: *is* vastgelopen. Iedereen weet dit die er mee te maken heeft. Vermoedelijk weet men het dus zelfs wel in Den Haag.

Er zal dus een andere regeling *moeten* worden getroffen. Een bevredigende, of zelfs maar een enigszins elegante regeling kan in het huidige prae-chaotische stadium niet meer worden bedacht. Hoe geraken wij uit de impasse met een minimum van morele en materiële schade — dàt is de vraag.

Geen jurist zijnde, zie ik nog wel enkele oplossingen die moreel zo goed mogelijk verantwoord zijn, en misschien nog wel practisch uitvoerbaar. Eén ervan werd mij gesuggereerd door een vermoedelijk niet bijster formalistisch en dus misschien niet eens erg bekwaam jurist, zèlf vastgeklonken aan het in steeds omvangrijker boedels verstikte afwikkelingsapparaat, dat niets meer produceert dan *stambomen,* langer, onsmakelijker en kleveriger nog dan reeds door een generatie van moffen gebruikt vliegenpapier....

Ik ben nog argeloos genoeg om die oplossing tot de mijne te maken:

(1) Men annulere, bijvoorbeeld door wijziging van het Nederlandse erfrecht, alle manifest-toevallige erfopvolging in de zijdlinie, die slechts een gevolg is van een verschil tussen overlijdensdata in de zogenaamde „kampen".

(2) Men late beroep tegen deze annulering open bij een daartoe in te stellen Rijksorgaan, samengesteld uit juristen en psychologen, met een jury van verstandige leken. Twee juristen tegen vijf psychologen, en een jury van twaalf. Vooral niet meer juristen....

(3) Men annulere zònder de mogelijkheid van beroep *alle* vererving van neven of nichten op ooms en tantes, en *alle* vererving in de zijdlinie van een jongere generatie op een oudere. Inclusief dus de beruchte „klovingen" en de daardoor veroorzaakte absurditeiten.

(4) De Staat heffe één vast percentage van alle aldus geblokkeerde erfopvolgingen.

(5) Er worde een zelfstandig, door de overheid of de Joodse volksgroep beheerd fonds gevormd, waarin de op deze wijze aan toevallige en nimmer bedoelde vererving onttrokken bedragen na heffing van dat percentage worden gestort: een fonds voor het verstrekken van handels- en bedrijfskapitaal, c.q. ondersteuning, aan Nederlandse Joden.

(6) Men passe deze methode toe op alle nalatenschappen, waarin op 1 Januari 1900-en-zoveel (terugwerkende kracht) het onderzoek naar de rechthebbenden nog niet was beëindigd, en waaruit op een bij de Wet vast te stellen tijdstip nog geen erfporties waren uitgekeerd.

Het is maar een ruw en ketters schema, en ook ik voorzie (zo lang na de eerste fatale misstap van de Regering) al wel de twee voornaamste tegenwerpingen: ten eerste dat het niet kàn, en ten tweede, dat als het wèl kon, de methode een onbillijk onderscheid zou scheppen tussen afgewerkte en nog in behandeling zijnde nalatenschappen.

Op de eerste kan ik niet anders antwoorden dan met de opmerking, dat het bewijs van het „niet kùnnen" van de thans gevolgde methode al lang geleverd is, maar dat van de onmogelijkheid van toepassing van enige andere althans nog niet, en met betrekking tot de tweede zou ik dit willen zeggen:

De meeste thans reeds afgewerkte nalatenschappen — ten minste de door mij zelf afgewerkte — bevatten geen toevalsovergangen, want dan wàren ze nog niet afgewerkt, acht jaren na de bevrijding. Bovendien wordt bij *iedere* wetswijziging, en vooral wanneer de ingreep van een noodwet onvermijdelijk is, gediscrimineerd tussen gevallen van vóór en na die wijziging. Men denke slechts aan de wijziging van het ab-intestato erfrecht in 1923, aan de plotselinge verhogingen van de successie- en schenkingsrechten, aan de data die met betrekking tot het lidmaatschap van landsverraderlijke organisaties in de „Londense" wetgeving de bokken nogal vrij willekeurig van de schapen hebben trachten te scheiden, aan de diverse wijzigingen van de militaire dienstplicht, en aan talloze andere forse ingrepen in het maatschappelijke leven. Er zijn in de evolutie steeds fatale data geweest, en ze vielen even willekeurig de wetgeving binnen als de watersnoden dit het dijkwezen en de nationale economie hebben gedaan. Waarom zouden er geen fatale data kunnen optreden in de evolutie van het Recht — als men de tegenwoordige toestand nog met Recht mag associëren?

Overigens beschouw ik de discriminatie van de door het „summum

ius" noodzakelijk gebleken koerswijziging als aanzienlijk minder onredelijk en onzedelijk dan die van de goedbedoeld hebbende juristen, die met het beste brave Burgerlijk Wetboek van Vader Van Alphen in de hand hebben trachten uit te pluizen hòe eigenlijk Irma Greese, en het Beest van Belsen, en al die anderen die toen het Nederlandse erfrecht in meer bodemverbondene banen leidden, de endgültige vererving van de Joodse nalatenschappen nu eigenlijk wel precies hebben bedoeld.... Een bedoeling, die in het Herrijzende Nederland geleid heeft tot dit gruwelijke (maar gelukkig volkomen legale) kansspel, waarbij de Joden, de schimmen der kampbeulen, de belastinginspecteurs, de notarissen, de advocaten en de genealogen op valse en soms zelfs vervalste stambomen van vliegenpapier zitten te ganzeborden om de juiste data van honderd en tien duizend vergassingen.

Wie en wie is er nog in Den Haag of daarbuiten, om een eind te maken aan dit slotbedrijf van de Grote Tragedie? Aan dit stemmingloze, maar blijkbaar aan de geblinddoekte, hardhorige en neusverkouden Godin des Rechts welgevallige verguldavondje tussen de ruïnes, waar de laatste rook der crematoria nog stinkt in alle niet-dichtgestopte neusgaten? Is er nog iets groots, al is het maar in één ding, waarin dit kleine volk, door de „deportatie" nog kleiner dan voorheen, waarlijk groot kan zijn?

Anthonie Donker

AAN EEN MEER

Ik zie het meer — terwijl mijn vrienden niet meer leven,
het alpengroen veeltintig als een regenboog.
O zonlicht, zonnebloem zo rijkelijk gegeven,
die ons met onuitputtelijk geluk bedroog.

Ik zie hun oogopslag waar werelden in stroomden
en blijf verbijsterd om hun overhaast vertrek,
een andre droom dan die waarvan hun ogen droomden,
waaruit ik met geen woord hoe hemelsblauw hen wek.

Zij, ver reeds weggestroomd als gindse snelle golven,
hebben zich van dit heerlijk schouwspel afgewend.
Ik zie het meer — terwijl mijn vrienden zijn gestorven,
en toch heb ik hen schier onsterfelijk gekend.

* * *

GESTORVEN? ONTKOMEN

Ik zocht het graf. — Het was niet meer te vinden,
Was het rechts van de laan, het tweede pad?
Het was of hij als Hermes met gezwinden
Godentred hier de hielen gelicht had.

Niet ver van hier deed hij m' eens het verhaal
van den onvindbare, van den grand Meaulnes
Hij die beschikte over een andre taal,
Zag altijd tot ontsnappen de kans schoon.

Vrienden, hem goed bekend, weest niet bedroefd.
Hij heeft met lichten voet op aard vertoefd.
Zijn aard was aardgebondenen te vlug.

Ik zocht het graf, hij nam reeds lang de wijk.
Naar aarde of hemel? Hij, zo vindingrijk,
Keert straks langs ongedachten weg terug.

(bij het graf van M. Nijhoff)

Julien Kuypers

UTOPIA IN VLAANDEREN

Door de eeuwen heen hebben voorname geesten hun fantasie laten gaan over een ideale staatsinrichting. Vaak als een troost wanneer de werkelijkheid hun te bar werd. En deze evasiedroom van alle tijden heeft zeer diverse vormen aangenomen, is dichterlijk of juridisch, sociaal-economisch of religieus, met vage contouren of met uiterst preciese omtrekken geschetst. Hij is in de toekomst of in het verleden gesitueerd: een gouden wereld van morgen, de tijd die komt, een welvaartstaat (wat klinkt dat actueel!); of een zalige oertoestand toen de mens oorspronkelijk zondeloos, goed en vreedzaam was en zijn medemens liefhad (*l'état de nature* van J. J. Rousseau). Enkele namen komen daarbij vanzelf naar voren: Plato's *Republiek* of waar hij, in de *Timaeus* en de *Kritias,* de sage van het verzonken eiland Atlantis benuttigt om zijn politieke opvattingen te ontwikkelen. En in de renaissance, op het voetspoor der Ouden, de Engelse humanisten Thomas Morus, eigenlijk Sir Thomas More, met zijn *Utopia,* en Francis Bacon met zijn *Nova Atlantis.*

Wat is deze heilstaat op „het nieuwe eiland Utopia"? De naam is doorzichtig genoeg: geen *topos,* geen plaats; dus: nergens, nergensland, nulle part, nowhere. Het boek behoort tot de soort van de zogenaamde *staatsromans.* Dergelijke verhalen zagen ook in Frankrijk en Italië het licht: van Campanella (een monnik), de Zonnestaat, *Civitas Solis,* d.i. de staat als een middel om de maatschappelijke ellende te lenigen. Rabelais, De Foë of Swift nemen ons mee naar verre landen en stranden, zij houden ons een vervormende spiegel voor, schetsen genereuze of verrassende oplossingen voor onze sociale problemen. De hele eeuw van de Verlichting is vol plannen, ontwerpen van staatsregelingen: God is immers zelf de Bouwmeester des heelals, l'architecte de l'univers. J. J. Rousseau heeft plannen voor een constitutie voor Corsica (1764), verstrekt raad betreffende een Poolse grondwet (1772) en dies meer.

Het *utopisme* bereikte zijn hoogtepunt in verschillende praktische pogingen tot het oprichten, evengoed in Europa als in Amerika, van koloniën op communautaire grondslag. Het zeventiende-eeuws „Heilig experiment" van de Jezuïeten in Paraguay en Uruguay, die er Indiaanse gemeenschappen omvormden tot Christus' rijk op aarde, of de pogingen van de Moravische broeders in Europa zelf of wel Plokhoy's ge-

meenschap in de buurt van Nieuw-Amsterdam brengen ons echter ver van de oorspronkelijke, louter denkbeeldige Utopia, waarheen de Engelse staatsman de ontgoochelende werkelijkheid uit het eigen land ontvluchtte.

Thomas More, de grote vriend van Erasmus, Busleyden en andere humanisten-landgenoten, de twintig jaar later terechtgestelde Lord Kanselier van Engeland, die door de Roomse Kerk als een heilige wordt vereerd, ontwierp en schreef voor een groot deel zijn Utopia (1515) in de schaduw en bij 't klokkengelui van de Lieve-Vrouwetoren te Antwerpen. In een stille tuin, bij Pieter Gilles (1486—1533) de stadssecretaris, wiens portret door Quinten Metsys in het Museum te Antwerpen, verzameling Van Ertborn, hangt: een mager, scherp gezicht met een geestige wipneus en een putjeskin; de kouwelijke geleerde is in een pelsmantel gehuld, houdt een autografische brief van More in de hand en is omringd door boeken, op een waarvan de naam Erasmus staat*). Lees dit alles liever zelf in het oorspronkelijke Latijn der humanisten, of in de goede Nederlandse vertaling van Dr Kan (Rotterdam 1949), met een inleiding en een bibliografie. De scherpe kritiek op zijn tijd (eerste deel) en het relaas, in het tweede deel, van een gefingeerd Portugees reiziger naar het verafgelegen, haast ongenaakbaar eiland Utopia met zijn ideale staatsinrichting, dat More aan zijn Antwerpse gastheer opdroeg, werd spoedig daarop te Leuven gedrukt, door Dirk Martens van Aalst.

En de beroemde schets van een gelijkheidsstaat zonder persoonlijk eigendomsrecht, waar alleen het algemeen welzijn wordt betracht, begon haar lange loopbaan, in vele talen, sinds de derde uitgave van Froben te Bazel met een landkaart en een alfabet verlucht.

Het spreekt haast vanzelf dat het romantisch gevoelssocialisme van 'n Saint-Simon, Charles Fourier, Robert Owen, Etienne Cabet en andere menslievende wereldhervormers in de eerste helft van de 19de eeuw de richting van More is uitgegaan. Bij hen wordt het accent niet langer op het politieke, maar wel op het sociale en het economische gelegd. Vaak doen zij daarbij beroep op de goede gevoelens van de verlichte burgerij om, uit menslievendheid, het sociale probleem rechtvaardig op te lossen. Enkele radicalen, meest intellectuelen, gaven hieraan gehoor; terwijl bij het industriële lompenproletariaat de utopische ge-

*) Het Antwerpse portret is slechts een copie waarvan het aan More geschonken origineel zich te Longford (Groot-Brit.) bevindt. Zie *M. Sabbe*, Erasmus en zijn Antwerpsche Vrienden. De Gids 1936.

luksdroom begroet werd als een uitweg uit een ellende zonder uitzicht. Wie zich hiervoor interesseert sla er het standaardwerk *De Socialisten* door Mr. H. P. G. Quack op na, of het tweede deel van *Voyage en Icarie* door Etienne Cabet, waar deze, vooraleer zijn plan van een communistische samenleving tot in de kleinste bijzonderheden uit te werken, de adelbrieven opsomt van de beweging die hij voorstaat. Tegen de ietwat zwevende gelijkheidsdroom en wat er aan persoonlijke fantasietjes bijgeweven wordt, tegen de methode zelf van de utopie, d.w.z. het ontwerpen van een ideaal beeld dat men dan tracht toe te passen, zijn zoals bekend de „wetenschappelijke socialisten" Marx en Engels omtrent 1845 kordaat opgekomen.

Tot de eerste 19de eeuwse experimenten van een heilstaat die op de goederengemeenschap berust, rekent men dit van Robert Owen te New Harmony in de staat Indiana (Noord-Amerika, 1825—'28), en de herhaalde pogingen van Etienne Cabet in Texas en Illinois sinds 1848. Aldus verliet men het terrein van de loutere bespiegeling en waagde men het bouwen van min of meer solide. . . . luchtkastelen.

Tot in de 20ste eeuw zijn er, ondanks de schromelijke mislukkingen — van Owen, Cabet e.a. als de Fourierist Victor Considérant die, eveneens in Texas, een phalanstère stichtte (1852—63) — telkens weer soortgelijke pogingen tot praktische verwezenlijking gewaagd. Zo trok de Noord-Amerikaan Henry Thoreau zich in een woud terug, weg van de beschaving, en schreef daar een best-seller over: *Walden of het leven in de bossen* (1855). Sindsdien vormden zich overal kleine gemeenschappen van mensen die vrij, dicht bij de natuur, in kameraadschappelijke omgang wilden leven en er eendrachtig in elkaars behoeften voorzien: bomen hakken, het land bemesten en bewerken, metselen, timmeren. . . . In Oostenrijk evengoed als in Holland en België ontstonden dergelijke kampen, waarvan de kolonie van Frederik van Eeden bij Bussum (1898—1900) misschien de best bekende is gebleven. Niet alleen om de personaliteit van de stichter maar ook om de medewerking van iemand als Nico van Suchtelen die met een koloniste huwde en in Zwitserland *Quia Absurdum* schreef, blijkbaar door Walden geïnspireerd. De bergkolonie voert er de naam Harmonie, naar het eerste voorbeeld van Owen.

Nog dichter bij ons werden er, in het land waar More zijn Utopia schreef en uitgaf, verschillende pogingen gedaan, waaronder één in de buurt van Brussel, te Stokkel, — o enige maanden slechts! —. Terwijl een van de Franse experimenten, in de Maasvallei nabij de Belgische grens, een Vlaming als kroniekschrijver vond, namelijk wijlen Paul

Kenis in *De Apostels van het Nieuwe Rijk* (1930). Dit libertair communistisch paradijs in de Ardennen mislukte evenzeer als alle vroegere initiatieven en eindigde in wrok en ontgoocheling. De persoonlijke verhoudingen en de maatschappelijke problemen zijn immers oneindig ingewikkelder dan deze naïevelingen, met meer goede bedoelingen dan economisch-politieke onderlegdheid, het zich voorstelden. Ook de wereldhervormers zijn wel eens liegende of opvliegende, heerszuchtige of onaangename. . . . mensen, in elk geval geen abstracties. En de mogelijkheid van een verzoening van het individualisme en de gemeenschapszin blijft een van de grote problemen van deze tijd; met het ijzeren gordijn als scheidslijn voor het hierop gegeven antwoord.

Het gaat niet op hier een noodzakelijk onvolledig overzicht te geven van de talloze staatsromans, die meestal toekomstdromen zijn, in verschillende talen. Utopia, Atlantis en ook Icarië hebben stof geleverd voor menig verhaal, voor menig vers over *der zaligen eilandrijk achter Okeanos* (P. N. van Eyck) en Gorter's *gouden tijd die is nu.*

De moderne Engelse literatuur alleen telt er reeds ettelijke: Samuel Butler, *Erewhon* (omgekeerd voor nowhere, nergensland) (1872); de Amerikaan Edward Bellamy, *In het jaar 2000* (1888); William Morris, *News from nowhere* (1891), H. G. Wells, *A modern Utopia* (1905). Aldous Huxley's *Brave new World* (1933) en George Orwell's *Nineteen eighty-four* (1949) verleggen telkens het satirisch accent. De vermenging van romantische verzuchting *(anywhere, anywhere out of the world)* en nuchtere, wetenschappelijke zin ligt het Angelsaksische karakter best.

Nog zouden heel wat namen vermeld moeten worden, als die van Fourastié, *Le grand Espoir du 20ème siècle.* Want velen laboreren aldoor aan de problemen van de toekomstige ontwikkeling der mensheid, en zij doen het slechts toevallig op het literaire plan. In werkgemeenschappen en dergelijke willen zij een betere sociale orde scheppen, waarin de arbeidsvoorwaarden de mens niet langer in zijn waardigheidsgevoel verminken of kwetsen, waar een vrije arbeidsgemeenschap de verhouding kapitaal-loonarbeid vervangt.[1])

In de mens leeft de droom van Utopia ongebroken voort, zij het in telkens andere vorm. Soms gaat hij de richting van een primitief landelijk geluk uit: *Et in Arcadia ego.* Dan zingen de herders van Granida, dan buitelen de speelse herderinnetjes van Watteau en wandelt een

[1]) Zie o.m. *La communauté Boimondau,* Série Economie et Humanisme, après la 2ème guerre.

Frans koningshof door le petit Trianon. Arcadië ligt vlak in de buurt van Utopia.

Maar de zachtaardige schapen van Thomas More die in zijn tijd zo vraatzuchtig geworden waren dat ze de mensen zelf opvraten, dat ze landerijen, huizen, steden verwoestten en ontvolkten, blaten nog aldoor na.[2])

Ook in onze Nederlandse landouwen. Zo in *Blokken,* een curieuse satire, caricaturaal en visionnair tegelijk, van de wellicht oorspronkelijkste geest onder onze hedendaagse romanschrijvers, F. Bordewijk. In *Blokken* is het leven in alles voor allen gelijk: huisvesting, verlichting, verwarming, kleding, onderricht.... en alle volwassenen zijn in staatsdienst. Niet meer het individu geldt, alleen het geheel. Alles is naamloos en de wetenschap heeft alle geheimen opgelost: met raketbommen wordt rond of naar andere planeten gereisd. Maar met een onverbiddelijke logica gaat de streng rechtvaardige staatsidee aan zichzelf ten onder, in een absurde onmenselijkheid.

Over de Vlaming Jozef Versou en zijn fantastisch verhaal, *Nieuwe Reis naar Utopia* (1946), kunnen we kort zijn. Hierin wordt, op weinig overtuigende wijze, de maatschappelijke inrichting uiteengezet van een onder de grond levende groep afstammelingen van de Wederdopers. Deze Anabaptisten hebben zich, zoals bekend, te Munster in 1533—'35 onder Jan van Leiden, aan allerlei communautaire excessen bezondigd (gemeenschap van vrouwen als van goederen!): het Duizendjarig Rijk van Christus was immers in aantocht!

Vanzelf valt ons bij deze Wederdopers Van Moerkerken's romanserie *De Gedachte der Tijden* te binnen. Maar evenmin als bij Helman *(De stille Plantage, De laaiende Stilte),* waar ook een heimwee, een utopisch verlangen aanwezig is naar een gelukkige „societas" der mensen, zal iemand hier aan staatsromans denken. In een onthutsend proletarisch-levensechte vorm is dit verlangen aanwezig in *Vergeten Straat* van Louis-Paul Boon. Een raar stel bewoners bouwen er, in een door de Noord-Zuid-verbinding te Brussel afgesneden straat, een even raar wereldje op waar vrijheid heerst, niemand huishuur betaalt, noch gas, noch electriciteit, noch taxen, en waar niemand soldaat hoeft te worden. Boontje zegt het natuurlijk brutaler: „waar men zijn g.. vaagt

[2]) More bedoelt — in het eerste, kritische deel van zijn Utopia — het veranderen van bouwland in weidegrond toen de schapenkweek wegens de kostbare wol meer rendeerde. Duizenden mannen, vrouwen en kinderen werden op straat gezet, tot de landloperij en de bedelstaf verwezen.

aan de wereld". Het boek eindigt mistroostig: het kwaad, de verdrukking, de ongelijkheid zijn onafwendbaar.

In deze lange internationale ketting met talrijke schakels is *Het Aerdsch Paradys of den zegeprael der broederliefde, zedelijk toneelspel met zang in twee bedrijven* door de geboren Antwerpenaar (1804) Jakob Kats een heel bescheiden schalmpje. Toch is dit curiosum wel degelijk een echte Utopia. In 1836 werd het gedrukt: te Antwerpen, op de Grote Markt bij H. Ratinckx. Een onooglijk klein boekje van 7 x 12 cm, dat op het titelblad de weegschaal van de gelijkheid en op de keerzijde de Frans-revolutionnaire leus draagt: *vrijheid, gelijkheid, broederlijkheid.* Kort te voren was het stuk, na allerlei tegenkanting, te Brussel opgevoerd geworden: in November 1835, in *Le Grand Salon royal,* — dit salon ondanks zijn weidse naam zijnde een gewone staminee bij de Schaarbeekse Poort.

Over de auteur wil ik hier niet uitweiden. Zoon van een oud-officier in het leger van de Verenigde Provinciën en een Noordbrabantse moeder, bracht hij het in 1829 tot „schoolonderwijzer van den 3den graad" te Brussel. Na de scheiding gebroodroofd, ging hij als al de zijnen op een fabriek werken en stichtte met andere arbeiders een *Maetschappij der Verbroedering.* Hij werkte zich tot de onbetwistbare baanbreker van het socialisme in België op.[3])

Waarom heeft hij zijn gegevens van *Het Aerdsch Paradys* toneelmatig bewerkt?

De toenmalige fabrieksarbeider en ambrachtsman was immers totaal ongeletterd en, zoals elke goede propagandist in die bizonder moeilijke omstandigheid, werkte Kats bij voorkeur met mondelinge propagandamiddelen: het toneel, het lied, de politieke meeting, het demokratische banket. Die sloegen weleens beter in dan zijn dag- en weekbladen, zijn almanakken en verdere polemische brochures.

Hoe ontstond zo'n bescheiden, en tot voor kort geheel vergeten geraakt unicum in onze theaterliteratuur — of in onze literatuur tout court?

Bij het napluizen van de kranten uit de jaren '30, leerde ik dat Etienne Cabet, toen hij in 1834 Parijs ontvlucht was, na een veroordeling tot twee jaar gevangenis wegens smaad aan koning Louis-Philippe, te Brussel bij Alexandre Gendebien logeerde. Met zijn gastheer wandelde hij door Brussel om de excessen van anti-Orangistische plun-

[3]) Zie de sinds jaren uitverkochte biografie *Jacob Kats, agitator.* Brussel, De Wilde Roos, 1930.

deraars na te gaan: een historisch incident dat bekend staat als „les haras du Prince d'Orange".[4]) Nadat Cabet op 14 April uit het land gezet was en eerst naar Holland, daarna naar Engeland vertrokken — waar hij, onder invloed van Robert Owen, zijn bekend boek ontwierp — interpelleerde volksvertegenwoordiger Gendebien de Belgische regering op 28 en 29 April 1834.

De Waal Alexandre Gendebien, een voornaam republikeins en Fransgezind figuur uit de revolutietijd, is met die andere oppositionele „radicaal", mr. Lucien Jottrand, „de Nederlandse Waal", de eerste en invloedrijkste beschermer van Kats geweest: van zijn *Maetschappy der Verbroedering,* van zijn eerste Vlaams demokratiek blad *Den Volksvriend* (1836—'40) en van de naar Engels model ingerichte *Vlaemse meetings.* Zodat het niet uitgesloten is dat Kats ten huize van Gendebien de Franse mensenvriend, le prophète Cabet, heeft ontmoet. Het Aerdsch Paradys zou dan uit deze gesprekken ontstaan zijn als een summiere schets, vijf jaar voor de verschijning van diens beroemde *Voyage en Icarie* (1840) en twaalf jaar voor de, ook in onze landen gevoerde werfactie voor de Icarische nederzetting in Amerika. Veel belang heeft dit overigens niet: de utopieën zijn in die tijd niet van de lucht!

Ons toneelstukje van 54 bladzijden is allerminst een uitgewerkte, zeshonderd bladzijden lange staatsroman waarin de ideale gelijkheidsstaat tot in de minste details wordt beschreven, als bij Cabet. Het neusje van de zalm, de eigenlijke Grondwet, beslaat er slechts een viertal pagina's van. Mogelijk was het Kats niet onbekend dat Owen er een ontwierp voor New Harmony (Februari 1826).

De auteur Jakob Kats was ook een kind van de Verlichting en van de Franse Omwenteling, hij zwoer bij de Verklaring van de Rechten van de Mens: democratie is een kind van de ratio. Maar de rede wilde hij richten op het maatschappelijk geluk: het paradijs op aarde en niet slechts hiernamaals als een compensatie of een belofte. De mens moest niet uit eigenbaat handelen maar in de liefderijke geest van het oorspronkelijke, communistisch-getinte Christendom van de evangelies. Kats heeft ongetwijfeld naar de Saint-Simoniens geluisterd die sinds 1831 in verschillende Belgische steden predikten tegen de exploitatie van de mens door de mens en voor de verbetering van de toestand der talrijkste en armste klasse, de arbeiders. Blijkbaar kende hij de meeste prae-socialistische schrifturen en humanitaire verbeteraars-plan-

[4]) Een inschrijvingslijst werd geopend om de aangeslagen paarden van de prins van Oranje aan te kopen en ze hem aan te bieden (5—7 April 1834).

nen, ten minste van horen zeggen, en ging hij bij zijn sociale eisen meer bepaald van Lamennais uit: *Paroles d'un Croyant,* een werk dat door de pauselijke encycliek *Singulari nos* (1834) veroordeeld geworden en ongeveer terzelfdertijd in een Vlaamse vertaling te Brussel verschenen was.[5])

Zie *Den Verlichten Boer* (1835), een van zijn blijspelletjes dat in hoofdzaak een parafraze in toneelvorm is van Lamennais, waarvan hele hoofdstukken voorgelezen en gecommenteerd worden:

„Gy zyt zoonen van den zelfden vader, gy hebt de borsten van de zelfde moeder gezogen, waerom bemint gy elkanderen niet als ware broeders? Waerom behandelt gy elkanderen liever als vyanden?"

„God heeft noch grooten, noch kleynen, noch heeren, noch slaven, noch koningen, noch onderdaenen; Hij heeft alle menschen gelyk geschapen."..... .....

„Wy zyn broeders, die elkanderen gelyk zyn in regt en in goederen, want wy hebben maer eenen vader, die ons allen gelyk bemint."

Dat de *Fraternal Democrats* te Londen en, naar hun voorbeeld, de *Amsterdamsche Vereeniging tot zedelijke Beschaving van de arbeidende klasse* (1847) Lamennais' romantische zinspreuk voerden: „Alle menschen zijn broeders", wijst op diens verregaande invloed die pas door het slotwoord van het Communistisch Manifest zou verdrongen worden: Proletariërs van alle landen, verenigt u!

Ook bij de zachtzinnige Hendrik Conscience vinden wij sporen van deze invloed. *Het oordeel Gods* heet een opstandige bespiegeling op het sociale plan, die hij in 1838—'39, onmiddellijk na De Leeuw van Vlaanderen, heeft neergeschreven: „o Maetschappy, wat poel van boosheid zyt gy!" *De Pelgrim in de Woestijn* (1840) is een tweede stuk in dezelfde geest.

In *Het Aerdsch Paradys* en in al de almanakken, katechismussen, dag- en weekbladen die Kats in zijn vruchtbaar leven verder schrijft en verspreidt, ontwikkelt hij dezelfde gedachtengang:

„God is den vader aller menschen."

„De gelykheyd is dus de eerste onveranderlyke wet. Alle wetten welke met de gelykheyd stryden zyn slechte wetten...."

Ergens spreekt hij over „den goeden volksvriend Christus". Doch het anticlericalisme ligt er tevens vingerdik op en klinkt, in de verbittering van de strijd en de vervolgingen, herhaaldelijk vrij grof. Kats is persoonlijk niet levenslang bij Lamennais' opvattingen blijven staan;

[5]) Door A.P., initialen van Alexander Précelle - Brussel J. de Mat 1834.

maar als werfmiddel bij zijn gelovig arbeidersgehoor heeft hij ze voortdurend gebruikt. Het Christendom is de godsdienst geworden van hen die armoede en ellende als een eeuwige ordening willen beschouwen, als een waarborg voor hun voorrechten. De Kerk is een macht van het behoud, de godsdienst, een machtsmiddel van de bezittende klasse. In Kats' Utopia is er voor de clerus dus geen plaats meer.

In een hoek van Amerika — de algemeen lokkende *Nieuwe* Wereld! — leeft sinds twaalf jaar een gelukkige volksplanting, een gemenebest, een gelijkheidskolonie. Vrij behendig worden in de gesprekken van de talrijke personages allerlei verklaringen ingelast die de toeschouwer inlichten: over de broederliefde en het huwelijk; de adellijke titels; de arbeiders die de grote heren onderhouden — en niet omgekeerd; de afschaffing van het geld; de democratisch-republikeinse staatsvorm.

Na voorlezing van de grondwet uit „den Wetboek" aan Hendrik Goedhals, aanvaardt deze kamerdienaar van de Engelse admiraal Millord Betfort, het contract dat aan elke menselijke samenleving ten gronde ligt:

> „Omhang hem dan met het broederkleed, op dat hy met ons aen de tafel van gelykheyd kan plaets neémen."

In een lied, op de wijze van de Marseillaise, wordt andermaal aan enkele grondbeginselen herinnerd. Met zo'n gezang sloeg de propaganda beter in: lezen of schrijven konden slechts weinigen, zingen kon iedereen.

In het tweede bedrijf grijpt een gevecht plaats met twee Engelse boten die de onderwerping van de kolonisten eisen. Het stuk eindigt, na veel spektakel en kanongebulder, met hun overwinning die, in een rede van Felix, een der ouderlingen, verheerlijkt wordt:

> „Hoe is het mogelyk dat zy zich even als stomme dieren met trommeltjes en vaendjes naer den oorlog of het slagveld laeten geleyden, en nog trotsch zyn, wanneer zy na de moordery met eenen arm of een been, een yzere, zilvere of goude kruys op hunne borst mogen pronken. Ach! ongelukkige Europianen, wanneer zult gy het bloedvergieten laten, als gy uwe oogen zult openen en zult wééten dat alle menschen uwe broeders zyn, en dat de wereld uw vaderland is."

Hoe luiden nu de voornaamste artikels van de eigenlijke grondwet? Met weglating van de dialoogvorm, als volgt:

„De rede is onze constitutie, hierop moeten alle onze wetten steunen,

nooyt worden 'er artikels aengenomen, die in eenige opzigten met de rede stryden, en wanneer 'er zaken voórkomen welke doór de wet niet bepaeld zyn, dan kunnen zy nog door de reden beslist worden.

Alle losbandigheyd of vrouweschending is hier ten sterksten verboóden, doch een ieder die van een gezond ligchaems gestel is, moet zich ook met eene gezonde of sterke vrouw vereenigen.

In den houwelyken staet, is alle tweedragt ten sterkste verboóden, om deze reden zijn alle houwelyken verbroken, wanneer man en vrouw niet met elkander overeenkoómen.

De ouders mogen hunne kinderen niet langer dan tot zes jaer by zich hebben, en alsdan moeten zy in de schoólen van de staet opgevoed en onderweézen worden, om voór te koómen dat de kinderen doór geene verwaerloosde of verkeerde opvoeding bedorven worden.

Een ieder is verpligt, wanneer hy gezond is, van zyn dagelyks of noodzaekelyk werk te verrigten, dat hy ten langsten in dry ueren daegs kan gedaen krygen, voór dat hy zyn kaertje tot het bekomen van voedsel kan bekomen.

Alle bedieningen zyn hier zoo veél mogelyk gelyk geschat; tot de zwaerste werken word den minsten tyd van bezigheyd vereyscht, zoo dat geen mensch meer moet doen, om zyn dagelyks werk te verrigten, dan een ander.

Buyten dit noodzaekelyk werk is een ieder vry van te studeéren, of voór zich of een ander nuttig werk te verrigten, dat hy egter ook tegen iets anders mag verwisselen; de rykdommen welke hy daerdoór kan bekoómen, zyn zyne wettige eygendommen, die egter na zyne dood wederom aen den staet vervallen.

De kinderen of ander zwakke menschen worden niet op kosten der ouders maer wel op die van den staet onderhouden.

Daer mogen geene soldaeten zyn, doch als het land doór vreémde volken bedreégen word, dan is een ieder verpligt, die de wapenen kan draegen, dezelve optevatten om onze vryheyd te verdedigen.

Daer wy hier volkomen begrypen, dat alle menschen kinderen van God of den zelfden vader zyn, zoo zyn alle europische eertitels, benevens alle spotnaemen, uyt onze maetschappy verbannen, wy erkennen alle menschen voór onze broeders of zusters, doch willen nooyt toestaen, dat zich iemand over ons zal verheffen of vernederen, om deze reden moeten wy allen gelyk gekleed gaen.

Zy die het opzigt over de wetten houden worden doór de meerderheyd van ons allen, voór niet langer dan een jaer gekoózen, en moeten zelf het voórbeéld geéven, hoe wy de wetten moeten opvolgen, of zoo niet worden zy dadelyk van hunnen post afgezet.

Daer de priesters in de wereld byna nooyt anders gedaen hebben dan de mensen verdrukt, misleyd en bedrogen, om zelf over hen te regeéren, en om zonder werken aen den kost te koómen, zoo zyn alle priesters hier ten sterksten verboóden.

Niemand mag hier zich zelve vreéken, alle geschillen moeten voór den daer toe gekoózenen raed der ouderlingen gebragt worden om dezelve te beslissen

Alle die geéne welke zich niet aen de wetten, welke doór de meerderheyd van alle stemmen zyn aengenomen, willen onderwerpen, zyn vry onze maetschappy op kosten van den staet te verlaeten, zoo dat geen mensch by ons als slaef moet dienen."

Een aandachtige beschouwing van dit interessante stuk toont aan dat het een samenvatting of een echo is van de ideeën en verzuchtingen die toen in zekere mate gemeengoed waren van alle sociaal-voelenden. Een sterk persoonlijk accent heeft deze Grondwet niet; zodat een verder speuren naar de preciese bronnen nauwelijks zin heeft. Bij de politieke rechten, in de Verenigde Staten van Amerika en in Frankrijk te boek gesteld (de *Rechten van de Mens*!), voegden de woordvoerders van de vierde stand hun sociale eisen. De Franse revolutie, voelden zij, was op maatschappelijk gebied beslist te kort geschoten; alleen de burgerij, de derde stand, floreerde, verrijkte zich.

In zijn voorrede op het Aerdsch Paradys schrijft Kats voor de liberalen, „de vrienden van de vryheid of liebertyd":

„dat eene vryheyd zonder gelykheyd onmogelyk is, want de gelykheyd is de moeder der vryheyd, die geen geld heeft kan niets koópen, die arm is moet gebrek lyden, en deze zyn dus geenzints vry omdat geéne te doen waertoe de ryken in staet zyn."

Zijn opvattingen en zijn mensenkennis — als dertigjarige! — doen wel bizonder naïef aan: alle „broeders" zijn engelen „aan elkanderen doór de liefde verbonden" en de Staat is hun God-de-vader!

Met de meeste volksvrienden van zijn tijd, — wij denken hierbij in de eerste plaats aan de latere geschriften van Louis Blanc! — eist hij de organisatie van de arbeid. In de jaren 1843—'45 zal hij dit in zijn *Volkshandboekje voor 1843, Katechismus over de armoede van het belgische volk,* verder ontwikkelen.

De „regeling van het werk" moet de grondslag zijn van de ganse wetgeving en van het openbaar bestuur: werklozensteun, sociale zekerheid in geval van ziekte of ouderdom, nationalisering van „alle stoommachienen of groote mekanieken even als nu de yzeren wegen", aan-

deel van de arbeider in de winsten, dit alles staat er reeds in vermeld, beknopt maar duidelijk.

Net als bij Babeuf wordt het geld afgeschaft en vervangen door een „kaertje tot het bekomen van voedsel". Robert Owen had pas, in 1832, arbeids- of tijdnoten (bons per werkuur) ingevoerd, in de paar honderd coöperatieven die op zijn initiatief in Groot-Brittanje waren gesticht.

Erf- en persoonlijk eigendomsrecht — dit slechts gedeeltelijk! — vervallen als bij Thomas More, Saint-Simon en zoveel anderen.

Het algemeen stemrecht, voor vrouwen als voor mannen, werd pas een eeuw later ten onzent ingevoerd. „Ons regt dat wy vragen / Is 't kiesregt voór den staet" zongen de arbeiders-amateurs reeds op de planken in 1836.

Zoals Cabet ietwat later, verdedigde hij het erg betwist principe van het verplicht huwelijk. Algemener instemming vond de opvoeding van de jeugd, van het zesde jaar af, door de gemeenschap: Babeuf, Saint-Simon, Owen e.a. hechtten daar het grootste belang aan: goed kosteloos onderwijs aan nationale scholen is een van de slogans van die tijd: „De onderwijs-quaestie raakte het hart der sociale quaestie", oordeelt Quack; „een verlicht volk kan en weet zyne rechten te bekomen" schrijft Kats zelf nog, veertig jaar later in zijn *Belgischen Volksalmanak voor 1875*. Reeds in 1843 voorzag hij „grote werkhuizen.... van verschillende ambachten, alwaer ieder kind dagelijks eenige uren leert werken", — nuttige handwerken voor de meisjes. In deze voorloper van het nijverheidsonderwijs erkennen wij het schoolmeestertje van Willem I....

Ten slotte: Geen van die mensenvrienden houdt van enig geweld bij de doorvoering van zijn plannen; als pacifist bepleit Kats de afschaffing van het leger, maar aanvaardt algemene landsverdediging in geval van bedreiging van buitenuit. Later zal hij, in een *Volksalmanak,* Zwitserland en zijn burgermilitie als voorbeeld stellen.

Blijkt dus onze utopist geen oorspronkelijk theoreticus van de arbeidersbeweging geweest te zijn, een moedig man van de daad, een onvermoeibaar agitator was hij ongetwijfeld. Een type zoals wij tot voor twintig jaar niet wisten dat er in die tijd ten onzent een heeft bestaan; iemand die voor geen enkel nieuw inzicht terugschrok en die consequent doorredeneerde. Veel meer dan zo maar een zonderling, of een opruier, of een „humoristisch wijsgeer" (J. A. Alberdingk Thijm 1860). Een voorloper, een wegbereider is hij, die eerbied afdwingt door de onverschrokkenheid waarmee hij, tot in de gevangenis, zijn idealen

diende. Hij is bovendien de eerste die in de Vlaamse beweging een regionale vorm zag van een ruimer, internationaal streven naar volksontvoogding.

De Utopia-periode is slechts een stadium geweest in de ontwikkeling van zijn gedachtengang. In het arm Vlaanderen van toen, bij de aanvang van het machine-kapitalisme, vond hij een erg ongunstig arbeidsveld. Na de ontzettende hongersnood die inzonderheid Vlaanderen in de periode 1840—1850 teisterde, na de algemene reactie ook die de mislukte revolutie van 1848 inluidde, heeft hij blijkbaar een crisis doorgemaakt en zijn utopisch vertrouwen verloren. Een ander geslacht van theoretici was overigens aan het woord gekomen, met Karl Marx aan het hoofd, die hij te Brussel goed kende als vice-president van de *Association démocratique* (1847) waarvan ook hij een der stichters was.[6]) Na het hoofdzakelijk Frans-Engels gevoelssocialisme, sloeg het uur van het Duits wetenschappelijke. Zodat hij, de oud-orangist, omtrent 1850 het Belgisch feit definitief zal erkennen en, naast de vredelievende vorst, ook de . . . . Belgische grondwet zal loven „eene der vryste van alle Europische volken", „Een grondwet die met de geest des tyds van vooruitgang overeenkomt." De jeugdillusies zijn voorbij: vooraf moet de volksklasse „verlicht" worden.

Zijn schrijverstalent was echt, maar beperkt. Aan zuivere literatuur deed hij nooit. Wanneer wij zijn ietwat onbeholpen expressiemiddelen,

[6]) Eén Nederlander Adriaan Jan Eliza van Bevervoorde (1850—'51), redacteur-uitgever van de *Courrier batave, Asmodée* en *De Burger,* voerde bij de oprichting van deze Association het woord en heeft getracht in Nederland een filiale tot stand te brengen.

Zie *Hans Stein,* Der Amsterdamer Arbeiterbildungsverein von 1847. Leiden, Brill 1937; en *L. Jottrand,* Ch. L. Spilthoorn, Evénements de 1848 en Belgique. Bruxelles 1872.

Wie onderzoekt eens van nabij:

a) de betrekkingen tussen de Chartisten (The Workingmen's Association of London) en de Nederlandse democraten? De tekst van de Engelse oproep ten gunste van Kats is bekend, evenals diens antwoord waarin gezegd wordt (25 December 1836, dus vóór de definitieve vrede na de scheuring!): „Wij willen met de arbeidende klassen uit Holland en de Rijnprovinciën een broederlijk bondgenootschap sluiten."

b) de betrekkingen tussen de Hollandse voorlopers Eillart Meeter en Van Bevervoorde en de Belgische groepen, voornamelijk te Brussel en te Gent, de ontleningen aan elkanders publicaties, enz.? Veel zal het wel niet zijn, de sociale beweging in Nederland was voor en na 1848 uiterst zwakjes.

Wellicht vindt men in een of andere Nederlandse bibliotheek een collectie van „Den Volksvriend" die in België onvindbaar is, op één enkel nummer van 16 December 1838 na.

zijn didactisme en zijn pathetische journalistiek naar hun zeer relatieve literaire waarde beoordelen, mogen wij niet vergeten dat hij een tijdgenoot was van Conscience die moeizaam Het Wonderjaer schreef. Zijn stijl is in de loop der jaren overigens losser en soepeler geworden, met af en toe een treffend beeld. Zijn talloze meetings te Brussel, Gent, Mechelen en elders hebben hem de waarde van de „directheid" geleerd: hij zegt eenvoudig wat hij te zeggen heeft, op de man af, en is geheel afgestemd op het ongeletterde arbeiderspubliek dat hem op de handen droeg.

Vandaag staan wij verder dan ooit van het onvoorwaardelijk geloof in de mogelijke verwezenlijking van een paradijs-op-aarde door middel van wetten, politieke, sociale of economische verordeningen. Ons scepticisme weet dat er geen Utopia aan de einders lokt. En bij ervaring weten wij ook, eilaas, dat de strijd voor sociale zekerheid — de practijk van de gelijkheid en broederlijkheid! — weleens ontaardt in totalitarisme, in een mensonwaardige dictatuur, die precies het tegendeel is van de individuele vrijheid.

Tevens dienen wij echter te beseffen dat de mens aldoor teert en eeuwig zal blijven teren op.... utopieën. Laten wij ze desnoods illusies noemen, als de toekomstdroom vaag, zonder duidelijke contouren blijft. De mens kan nu eenmaal niet zonder.

En dat is misschien best zo. Want de meest utopische dromerijen van gister en vandaag gedijen weleens tot de werkelijkheid van heden en morgen.

Jórgos Theotokás

ZIJ HEETTE SIMONY

Hij was een knappe, jonge man, lang, goedgebouwd, met dik blond haar, blauwe ogen, een aristocratische gestalte en een eenvoudige, maar onmiskenbare adel in zijn uiterlijk en manieren: de spontane hoffelijkheid van het ras, die vaak onrust en sympathie verwekt, vermengd met nieuwsgierigheid en respect. Hij zag er uit als de een of andere lord uit Schotland, die toevallig voor zijn genoegen een reis om de Middellandse Zee maakte. Hij was echter een zuivere Kefalonees, hij heette Jerásimos Ieronymátos. Zijn moeder was een meisje Witális, een heuse gravin, wier naam reeds vermeld wordt in het „Libro d'oro" van de 16-de eeuw. Zijn vader was een zeeman, die verdronken was in de Golf van Biskaje, arm als een kerkrat en stikkend in de schulden, terwijl hij heldhaftig het hele Paradijs vervloekte en „tien mijlen er omheen". Dit laatste werd er ten overvloede bijgevoegd, opdat geen enkele heilige, die toevallig een wandelingetje buiten de grenzen van het Paradijs maakte, zijn vervloeking zou ontkomen.

Sedert onheugelijke tijden leefden de families Ieronymátos en Witális temidden der rampspoeden van de zee en in de zwartste armoede, alles vervloekende, zoals het goede Kefalonezen betaamt, van de vroege morgen tot de late avond en dikwijls ook van de avond tot de morgen. Maar Jerásimos, die men liefkozend Memás noemde, zou zich, als hij verstandig was geweest, een plaats in de gemeenschap hebben kunnen veroveren, dank zij zijn intelligentie en zijn goede voorkomen. Dat was tenminste de overtuiging van de familie en de vrienden van het huisgezin. Maar hij gebruikte zijn hersens niet. Hij bekommerde zich nergens om, niet om het leren en niet om het geld; noch gevoelde hij enige lust voor zijn familie te zorgen. Hij was een deugniet, niets meer en niets minder, een zwerver, een stuk ongeluk, die nooit naar raad luisterde en die voor geen mens bang was. Eens was zijn vader, vlak voor hij verdronk, zeer onaangenaam gestemd door de gang van zaken en hij had hem als volgt vervloekt: „Ik hoop, dat je door 100 duivels bezeten wordt, mannen en vrouwen, dan kunnen ze nog kinderen krijgen ook!"

Men zou haast geloven, dat deze vervloeking tot werkelijkheid geworden was en dat de arme Memás vol duivels zat, die zich met het verstrijken der jaren onbegrensd vermenigvuldigden. Toen hij nog een

kind was, plaagde hij zonder ophouden het hele huishouden en hij liet geen gelegenheid voorbijgaan om zijn moeder aan het huilen te brengen. De arme weduwe zag van alle moederlijke rechten af en liet hem zijn dolle streken bedrijven zonder enige kritiek. De hele buurt was bang voor hem en verwenste hem. Op school was hij bij alle lelijke streken betrokken. Heel Argostóli kende hem en zijn slechte naam reikte tot Lixóeri. De bedenkelijkste types van de twee havens waren zijn vrienden en vormden tezamen met hem een bende. Waarschijnlijk deed hij ook aan smokkel en diefstal.

Toen de veldwachters eens voor huiszoeking bij hem kwamen en hem zelfs de boeien aandeden, sloeg zijn moeder hem met een eind hout en het duurde vele dagen voor zij deze schande te boven was. Iets dergelijks had zij haar hele leven nog niet meegemaakt. Zij zei hem, dat zij maar wilde, dat hij dood was.

Later had zij spijt en voor de ikonostasie sloeg zij zich zelf en bad, dat God niet toevallig naar de woorden geluisterd had, die zij in haar woede had gezegd. Veel hoop voor de toekomst van haar zoon had zij niet. Mettertijd nam iedereen aan, dat er niets van hem te verwachten viel dan narigheid, schande en misschien wel groot ongeluk. Toen hij zich tot de zee aangetrokken voelde en verklaarde, dat hij wilde gaan varen, was het hele huisgezin opgelucht. Hij was somber bij zijn vertrek en niet van plan nog ooit terug te keren.

Hij zwierf nu van haven tot haven en van oceaan naar oceaan, waar zijn werk hem maar bracht, op grote Kefalonese vrachtschepen. Zo kwam hij op verschillende plaatsen en leerde wonderlijke mensen en vele soorten wellust kennen. Hij zag ook de beruchte zeeslang, die werkelijk drie keer om het schip zwom. Dat gebeurde in de golf van Bengalen, de slang was groenachtig van kleur en had een lengte van meer dan 100 Meter. Misschien ook wel 200. De hele bemanning kwam aan dek en zag hem. Daarna gingen zij naar Calcutta en vertelden wat zij gezien hadden, maar niemand geloofde hen. Tussen de bedrijven door haalde Memás zijn diploma als kapitein ter koopvaardij, maar daar had hij bij zijn verdere loopbaan weinig nut van.

Later kreeg hij genoeg van de Kefalonezen, hij verliet hen en werd benoemd als eerste stuurman op een schip, dat Asraf heette. Het was een vuil oud schip van misschien 15000 ton, dat hasjisj smokkelde in de havens van de Rode Zee en vooral van Suez naar Djibouti, Mekka en Aden. De kapitein en de bemanning waren Arabieren. Soms vervoerden zij ook wapens voor de aanvoerders in Arabië en Abessinië, maar hun voornaamste bezigheid was toch het smok-

kelen van hasjisj. Op dit schip overkwam Memás iets heel merkwaardigs.

Op een dag in Djibouti verstopten twee jonge verstekelingen zich in het ruim van Asraf. Het waren Franse kinderen, broer en zuster, het meisje was 17 of 18 en de jongen ongeveer 16. Zij vluchtten heimelijk, zonder geld, uit Frans Somaliland en wilden waarschijnlijk proberen naar hun vaderland terug te keren. Zij hadden gehoord, dat de Asraf naar Suez ging, maar wisten niet wat voor schip het was en ook niet wat voor mensen er op waren.

Het duurde niet lang, tot zij daar achter kwamen. Terwijl het schip in de nacht naar het Noorden voer, ontdekten de Arabieren de twee kinderen. Buiten zich zelf sleepten zij hen naar het dek, terwijl zij allemaal tegelijk vuile woorden uitbraakten. De kinderen, vaalbleek en halfbezwijmd van schrik, durfden zich niet te verzetten. De Arabische kapitein nam, naar zijn goed recht, de jongen in zijn hut en Memás nam het meisje. Zij hielden ze zolang het hun beviel en daarna gaven zij ze over aan de bemanning, die dreigend en grommend hun beurt afwachtten als een kudde hongerende beesten. Die gehele nacht vond er onder het schijnsel der sterren een verschrikkelijke Arabische orgie plaats. Tenslotte greep de jongen een mes en stak het in zijn keel. Hij bleef op de plaats dood. Temidden der verwarring, die daarop volgde, zag het meisje kans zich in zee te storten. Memás zag haar vallen en zinken. Hij boog zich over de verschansing en zag het water phosphoriseren bij het doorklieven van het water door het schip, alsof er daar in de diepte schijnwerpers lichtten. Verderop ried hij de haaien, die de Asraf als een erewacht begeleidden. Naast hem lachte een Arabische zeeman. Zijn enorme witte tanden glinsterden enige ogenblikken lang in het lichtende duister. Er bestond inderdaad niet veel hoop, dat een jong meisje, gek van angst en ontzetting, 's nachts zwemmend tussen een school haaien in het open water van de Rode Zee, de dood zou ontsnappen.

Er verliepen ongeveer twee jaren. Op een dag verscheen het rampzalige schip licht deinend in de golf van Napels. Het bracht een achtenswaardige vracht dadels naar Italië en scheen op deze achtenswaardigheid zeer trots. Nog dezelfde avond gingen de kapitein en de eerste stuurman de stad in om als nette mensen te gaan dineren. Die avond hadden zij lust slechts geoorloofde genoegens te smaken. Memás had zijn mooiste linnen pak aan en voor deze speciale gelegenheid zette hij zijn meest aristocratische gezicht. Naast hem zag de Arabier er uit als een inheemse bediende.

Zij begaven zich naar Santa Lucia en installeerden zich plechtig in een met bloemen versierd buitencafétje op de pier tegenover het Castello dell'Oro. De omgeving beviel hun. De menigte was lawaaiïg en vrolijk, de muziek licht en zoet. Diezelfde lichtheid en zoetheid was ook te bespeuren in de nacht en op zee, die even vredig was als hun zielen. De lichten van de kust glinsterden speels in de oppervlakte van het water en in hun kristallen glazen. De wijn van Italië steeg hun naar het hoofd en het leven werd schoon.

Zij zagen de gezichten, die hen omringden, niet meer duidelijk. Toch merkte Memás een vrouw op. Hij zag haar slechts een ogenblik, toen zij hem recht in het gezicht keek, daarna verloor hij haar uit het oog; later zag hij haar nog eens. Hij begreep niet, wat zij was. Kellnerin misschien, of bloemenverkoopster, of iets van die aard. De een of andere betrekking in het restaurant. Het jonge Franse meisje uit Djibouti was stellig verdronken in het open water van de Rode Zee; er kon geen twijfel aan bestaan, dat zij toen gestorven was, maar dit meisje leek erg veel op haar. Alleen waren haar haren anders van kleur en van donker helblond geworden. Ook haar karakter leek anders, dit meisje was rijp, tot alles bereid, hard. Zij kon het niet zijn, maar het was toch een vrouw, die hem kende, hem herkende, iets van hem wilde. Een vrouw.... Wat voor een vrouw? Plotseling begreep Memás het, de lichte roes loste zich in een ogenblik op. Hij zag alles, wat er gebeurde heel duidelijk en hij rekte zich uit, ook hij hard bij deze uitdaging van het noodlot. Het Franse meisje stond daar voor hem, hoogmoedig en hard, haat uitstralend en gewapend met een revolver. Zij keek hem weer diep in de ogen, verscheidene ogenblikken lang. Daarna hief zij het wapen op met vaste hand en schoot het leeg in de borst en het hoofd van de Arabier.

De kapitein zakte dood in elkaar. Jerásimos Ieronymátos kon het idee, dat hij het leven behouden zou, niet verdragen. Hij hield zich goed als een edelman van de Ionische Eilanden en als een ware zeeman. Rechtop, in afwachtende houding, wachtte hij zijn beurt af. Zijn beurt kwam niet. De muziek stopte plotseling en om hem heen ontstond grote opschudding en getrappel van veel voeten. Hij zag stoelen ondersteboven vallen, hoorde vrouwen gillen en glaswerk breken. Toen kwamen de carabinieri met hun reusachtige hoeden en hun blauwe soldatenjassen binnen en sleurden ongeveer 20 mensen, onder wie Memás, naar het bureau.

Er volgde een groot proces in Napels en er kwam een beroemd advocaat over uit Rome. Alle kranten publiceerden de foto van het

meisje en bijzonderheden van haar geschiedenis. Het gerecht sprak haar prijzend vrij en gaf Memás twee jaar gevangenisstraf. Maar hij was binnen 8 maanden al weer vrij en niemand kon zeggen, dat hij het slecht had gehad. Met zijn aristocratisch uiterlijk, zijn goede manieren en zijn voortreffelijk gedrag bereikte hij veel. De bewakers mochten hem graag en toen hij wegging, maakten zij hem zelfs een compliment. Het ergste was echter, dat de Griekse overheid, na zijn veroordeling, zijn diploma ongeldig verklaarde en als hij ooit naar zijn vaderland terug wilde keren, zou hij daar slechts een eenvoudig zeeman zijn.

Nu bevaart hij een enkele keer de Griekse Zeeën met de boten van de kustvaart, maar meestentijds vegeteert hij doelloos in Piraeus. Hij is vaak dronken. Zijn ogen zijn troebel en zijn gezicht is helemaal verwelkt, ofschoon hij niet ouder dan dertig jaar is. Urenlang zit hij in de cafétjes aan de haven sentimenteel te kletsen als een oude vent en beweegt zijn hoofd wanhopig en radeloos heen en weer.

„Zij heette Simóny", mompelt hij vertrouwelijk. „Bij de rechtzitting ben ik haar naam te weten gekomen."

Met starre blikken kijkt hij naar het groene water van de grote haven, vergeet alles om zich heen, de kranen, de stoomboten en de schepen, die stoomsissend komen en gaan.

„Zij was heel mooi", zegt hij. „De kranten maakten reclame voor haar. Toen zij vrijgesproken werd, klapten de mensen in de handen en gaven haar bloemen. Ze kan wel een echte filmster geworden zijn. Misschien draagt ze wel echte colliers en woont ze in het een of andere paleis. Zij heeft vast ook grote windhonden en vrienden in smoking, met hoge hoeden."

Soms wordt hij zonder reden razend en verdrietig.

„De Arabier heeft ze gedood!" zegt hij dan plotseling en slaat met zijn vuist op de tafel van het café. „Op hem vuurde zij al haar kogels af. Mij wilde ze niet doden. Ze keek mij recht in de ogen, maar haar hand hief ze niet naar mij op. Ik was de eerste man, die haar genomen heeft. Zij was nog maagd. Ze kan me wel haten, maar haar hart zou niet kunnen verdragen mij kwaad te doen. En zij kan mij ook niet uit haar gedachten bannen."

Zo verdoet Memás zijn leven in de café's en de kroegen van Piraeus en verzinkt iedere dag dieper in zijn melancholie en zijn machteloosheid. Hij doet geen moeite meer zich als lord van de Middellandse Zee voor te doen en evenmin als piraat van de Rode Zee. Hij is nog slechts een door de liefde geslagen zeeman.

Uit het Nieuw-Grieks door M. Blijstra-v. d. Meulen en M. Flothuis.

J. B. Charles

FRESNES

Ik zag een hel met 1600 gaten,
ik zag de strafgevangenis in Fresnes,
maison d'arrêt, huis van bewaring,
o, wat een huis, met 1600 cellen,
God beware.

Eerlijke handenarbeid moet men kennen,
in Fresnes kan men leren werken,
kerstboomversiersels maken ze in Fresnes,
en inkeer moet men krijgen en berouw,
in Fresnes kan men elke zondag kerken,
tweehonderdvijftig hokken zijn het kerkgebouw;
die in zijn kerkcel door de uitkijkspleet met gaas
goed kijkt, kan tegen 't eind van 't jaar
de kerstboom zien met herdertjes en bellen.
Om 't bouwwerk met zijn kerk en met die cellen
loopt een hondenschans met drentelende honden.
Ik mocht drie cellen in, zij stonken.
Ik wist niet waar ik kijken moest, ik keek
in de drie kastjes, drie keer zag ik naast de zeep
een hoopje cigarettenpeuken. God bewaar
de honden en de peuken en het eind van 't jaar.

RENDEZ-VOUS IN 'T PAVILJOEN

Het paviljoen staat in damp van regen.
Tuinaarde rondom ligt wijdopen.
Men ruikt de kracht van een leven
dat de bomen des doods uit doet lopen.

De man denkt: hier moet ik het zeggen,
ik mag deze kans niet verliezen.
En opdat zij een plaats uit kan kiezen
gaat hij zestien stoelen beleggen.

Hij vestigt het oog op de deur.
Het knippert niet totdat zij komt:
als hij denkt dat het niet meer gebeurt
staat zij daar voor het licht en kijkt rond.

Zij ziet hem, haar groet is een glimlach,
het is goed! De spons van zijn hart
verzadigt zich zo snel met geluk
dat het zwaar in hem wordt en haast barst.

Hij snelt toe. Moet ik het woord blijven voeren,
om mij bij haar te kunnen houden?
Moet ik even haar schouder aanroeren
om verbinding in stand te houden?

De zomerregen schuiert het dak.
Hij hoeft haar niet aan te raken.
Hij hoeft ook niet te praten.
Zij zit in een fauteuil in zijn hart.

DE JONGEN VLIEGT

In dankbaarheid aan M. Nijhoff.

— quand au printemps on s'en détache
avec des ailles bien formées —
Paul Eluard.

Ik ging een dag uit vliegen,
ik ging naar de linnenkast
en haalde mijn zondagse vleugels,
mijn moeder maakte ze vast.
Ik sprong van het plat en ik zweefde;
zij riep me nog even terug,
mijn boterham had ik vergeten,
die bond zij in een tas op mijn rug.
Weer dook ik omlaag van de leuning
van het plat bij ons thuis op het dak
en ik zweefde met wijdopen vleugels,
de wereld voer snel op mij af.
Die vliegt, ziet dat zeer strenge huizen
toch een hof hebben, een binnenplaats,
dat is iets wat men niet zo zou zeggen
als men de straat over gaat.
Als men vliegt lijken de kerkedaken
langzaam varende pramen vol lei.
Met de vogels heeft men niets te maken,
die zwenken wantrouwig opzij.
Zij weten nog niet dat ik óók vlieg,
goed, ik heb ze niet nodig dacht ik.
Daarop raakte ik in ijskoude nevels
die sneller voortstroomden dan ik.
Driftig sloeg ik mij eindelijk daarboven.
Ik kwam in een stil onaards licht.
Onder mij dreven blindwit de wolken,
boven stond het bestaan peilloos open.
Toen dacht ik, nu ben ik verloren,
niemand is hier dan ik nog alleen.
Het hart in mijn hals kneep zich samen
en ik viel, ik viel als een steen.
Maar ik viel door een gat in de wolken,
daardoor zag ik beneden een huis,

het had goede vierkante ramen,
toen wist ik, ik kom nog weer thuis.
Terstond viel ik niet meer maar ik zweefde,
ik streek neer op het plat van ons dak,
het hart sloeg mij trots in de keel en
ik repte mij blij van de trap.
Mijn moeder keek op maar zij zei niets,
zij droogde een schotel met een doek.
Ik riep boven mijn kloppende keel uit:
ik ga weer en nu ga ik voorgoed!
Ik riep trillend: want het gaat prachtig!
Zij droogde aan haar schaal en zei toen,
terwijl zij hoofdschuddend glimlachte:
mien jonge, zôj dat nou wel doen?

BRIEF

Aan de redactie van De Nieuwe Stem

In antwoord op Uw schrijven van
de dato dinges kan ik U berichten
ik doe reeds wat ik kan,
alleen ik kan niet veel verrichten
ik heb het zelf niet in de hand
en wat ik kan doe ik niet goed
niet goed genoeg naar ik het kan,
dus wacht U af zoals ik ook maar doe,
verblijvend in de hoop U hiermee te verlichten:
ik doe al voor U wat ik kan.

A. G. H. Bachrach

JOSEPH CONRAD'S WESTERS OOG

(Vervolg)

Na het reconstrueren van het H o e van Conrad's evolutie van zeeman tot schrijver, thans het W a a r o m. Wij hebben al gesproken over zijn hallucinerend herinneringsleven. Daarnaast hadden wij geconcludeerd dat Almayer voor hem geweest moet zijn die „local habitation" en die „name", die wat er in zijn verbeelding leefde, concretiseerde. Ja, eigenlijk hebben al onze beschouwingen in het teken gestaan van zijn uitspraken over de onbestaanbaarheid van zijn schrijverschap zonder Almayer. Wat wij ons evenwel nog niet hebben afgevraagd is: vanwaar, na een leven dat uiteraard overvloeide van interessante ontmoetingen, vanwaar nu deze voorkeur voor een ontwortelde en tot levenslange ballingschap voorbeschikte Indische Nederlander? Conrad zelf zegt in een brief die hij aan een bevriende landgenote direct na voltooiing van zijn roman schreef:

> C'est fini! Un grattement de Plume écrivant le mot de la fin et soudain toute cette compagnie de gens qui ont parlé dans mon oreille, gesticulé devant mes veux, vécu avec moi pendant tant d'années, devient une bande de fantômes qui s'éloignent.... [17])

Had deze druk gebarende troep van exotische schimmen zich werkelijk in ijle lucht opgelost? In zijn mémoires zegt hij dat „the silent and irresistible appeal" van die figuren, al die jaren lang, niet tot zijn „self-love or vanity" was geweest, maar „a moral character" gehad scheen te hebben. Was dat alles? Hoe dit ook zij, het was in elk geval het onderhorig zijn van de een en het ontworteld zijn van de ander in die groep van herinneringsfiguren, waarin Conrad zichzelf had herkend — en wel het meest direct in de treffende ‚has-been', Caspar Almayer, die hem jaren later, toen het voor de uitgave van zijn Verzamelde Werken herdrukt zou worden als motto voor zijn boek ingaf:

> Qui de nous n'a eu sa terre promise, son jour d'extase et sa fin en exil?

De talloze commentatoren die gepoogd hebben het genie van Con-

[17]) Conrad aan Mme Poradowska, 24.4.1894 (Gee & Sturm, *Letters of Joseph Conrad*, New Haven, 1940, 131).

rad te analyseren hebben allen vroeg of laat zijn Poolse origine in het geding gebracht. Zij hebben dat speciaal gedaan in verband met de atmospheer van onderdrukking, complot en ballingschap, zoals die zijn stempel had gedrukt op Conrad's ouderlijk huis. [18]) Daaruit verklaart men dan de verhalen in zijn oeuvre, die zich niet op zee afspelen maar waarin duistere samenzweringen het bestaan van een gevestigde orde bedreigen. Mij persoonlijk lijkt deze visie te simplistisch. Natuurlijk waren de uiterlijke omstandigheden van zijn jeugd van grote invloed op de latere ontwikkeling van Joseph Conrad. Zonder zijn jaren als z e e m a n is de s c h r i j v e r ondenkbaar. En zonder de speciale omstandigheden van zijn Poolse achtergrond is zijn zeeman-worden niet denkbaar. Zijn keuze van de zee als het domein waarin hij die zelfverwezenlijking zocht, die hem in het kader van zijn door-Rusland-overheerste-natie ontzegd was, wordt dan gewoonlijk verklaard enerzijds uit de zucht naar avontuur en anderzijds uit de drang zich te bevrijden van de druk van ‚het eeuwige Poolse ongeluk'. Maar men geeft zich zelden rekenschap van het belang van Conrad's keuze om, als hij dan al zeeman van beroep zou worden, Engels zeeman te worden. Toch is dit nu, juist voor ons als mede-‚aliens', de kern van de zaak. Want dit is wat juist wij als buitenlandse liefhebbers der Engelse taal zo goed kunnen aanvoelen in hem, deze bijna klassiek-existentialistische keuze, die gebaseerd is op niet meer of minder dan het wezen van wat ‚The English genius' wordt genoemd.

Dickens, en met Dickens ook Shakespeare en ook Capt. Marryat, hadden Conrad's eerste introductie gevormd. Als kind had hij in vertalingen van de hand van zijn vader voorbeelden in zich opgenomen zowel van de zuiverste humor als van de meest heroïsche tragedie die deze Engelse genius heeft geproduceerd, van zijn meest karakteristieke uitingen van sentiment en van avontuurlijkheid. Toen hij als Poolse wees van goeden huize werd grootgebracht in de kristallen scherpte van de hem opgelegde Franse geest, kregen deze vroegere impressies voor hem iets van die mystieke geladenheid waarzonder de Slavische emotionaliteit niet leven kan. In zijn jongelingsjaren immers bleef hij Engels lezen. En toen hij, nadat zijn besluit naar zee te gaan eindelijk de instemming van zijn voogd had verworven, in Marseille belandde en zijn eerste zee-avonturen op Franse schepen beleefde, toen was zelfs dat niet in tegenspraak met de U zo even geschetste keuze. Want dit blijkt treffend uit het onderhoud dat hij jaren later, na afloop van zijn kapiteinsexamen in Londen, met de

[18]) Zie Ujeski, *Joseph Conrad* (Parijs, 1935).

Chief Examiner had bij het invullen van zijn certificaat. Toen Korzeniowski nl. desgevraagd zijn naam spelde, merkte de examinator verbaasd op „a long way to come out to begin a sea-life". In de bewuste passage van zijn memoires tekent Conrad hierbij aan „as if sea-life were not precisely a life in which one goes a long way from home". Hij gaat dan door:

> I told him, smiling, that no doubt I could have found a ship much nearer my native place, but I had thought to myself that if I was to be a seaman then I would be a British seaman and no other.
>
> It was a matter of deliberate choice.

Zijn oude examinator was hem daarop vragende blijven aanzien, zodat Conrad iets van zijn tussenstadia had verteld met de toevoeging:

> „I did not want to present myself to the British Merchant Service in an altogether green state".

In zijn boek staat daarbij als commentaar:

> It was no use telling him that my mysterious vocation was so strong that mij very wild oats had to be sown at sea. It was the exact truth, but he would not have understood the somewhat exceptional psychology of my sea-going, I fear. [19])

Kunnen wij het duidelijker wensen? In het nummer van de *Nouvelle Revue Française* in 1924 aan Conrad gewijd, staat dan ook zeer terecht dat wat de Engelse ziel te bieden had een soort geloof was, „l'indicible volonté Miltonienne de ne pas céder et la grandeur que l'homme oppose à la grandeur de l'univers" [20]); een geloof, een geestkracht, die bovenal geen behoefte had aan analyserende gevoelsomschrijvingen! In het bewuste artikel wordt dit dan weliswaar verder uitgewerkt aan de hand van de persoonlijkheden van Conrad's zeehelden, maar voor ons is alleen van belang de kleine parenthese, waarin gezegd wordt dat Conrad deze lieden misschien wel daarom zo hoog schatte „parceque leur psychologie est le contraire de celle du Slave". Al in Alfred de Vigny's *Servitude et Grandeur Militaires* kunnen wij vinden dat „le sacrifice", in de zin van de plichtsgetrouwe opoffering, het schoonste straalt „dans des hommes simples" en dat „l'abégation", de verloochening, zo jammerlijk veel gemakkelijker en veelvuldiger is dan men denkt. [21]) De oude Apollo Korzeniowski, Conrad's vader,

[19]) *A Personal Record,* 119.

[20]) *Nouvelle Revue Française* (Parijs, 1924), 706.

[21]) De Vigny, *Servitude et Grandeur Militaires* (Parijs, 1835), 29; hierbij zij opgemerkt dat Conrad's vader *Chatterton* vertaalde in het geboortejaar van zijn zoon.

zou dit boek wel eens gespeld kunnen hebben. De jonge zocht in elk geval een ideaal dat hij kon dienen, en actief kon dienen, een „allegiance", die zou zijn ‚als een dak boven zijn hoofd'[22]) en dat in een gemeenschap die niet eeuwig verslagen was door het fatum, en niet tegelijk eeuwig verslaafd aan zelfrevelatie door het woord; een ware gemeenschap van „hommes simples"!

Welnu, dat was de gemeenschap van de British Mercantile Marine in de laatste decennia der XIXe eeuw, een generatie zeelieden, waarvan hij zou schrijven, dat ze leefde „inarticulatie and indispensable" en bovenal „without knowing the sweetness of affections or the refuge of the home. . . ." [23]). En nu kan men honderd maal aanvoeren, dat de zee voor hem alleen een transponering was van de steppen van zijn geboorteland, en dat de Poolse edelman in hem alleen als zeeofficier zijn traditionele strijders- en leiderseigenschappen meende te kunnen bewaren en herbeleven — voor mij zocht Conrad een „standard of conduct", die hem sinds jaar en dag al was gesuggereerd door zijn Engelse lectuur. Tegenwoordig spreken wij niet meer van „standard of conduct" maar, volgens de formulering van een andere grote Brit, van „a way of life"; Conrad's ideale „way of life" kon door de omstandigheden van zijn jeugd alleen de meest radicale tegenstelling belichamen van die waaronder hij had moeten opgroeien. In plaats van de hopeloze overgave aan een toch steeds weer fataal geacht noodlot — waartoe, zoals wij ons sinds 1940—1945 kunnen indenken, het generaties lang leven onder een vreemde bezettingsmacht een volk immers tenslotte brengt — zocht hij zich eigen te maken de „stubborn courage" van de Engelsen; in plaats van in de eeuwige spanning van de ‚illigaliteit' te leven, zocht hij de rustige „unquestioning loyalty" van de Engelse maatschappelijke hierarchie; in plaats van alleen te bestaan voor verspreide ondergrondse contacten zocht hij de geïsoleerde eenheid van een scheepsbemanning en wel een Engelse, daar deze hem die juist voor hem zo bij uitstek kostbare kwaliteit garandeerde: „discretion". En het zijn alle even zo vele begrippen die hem al zolang hij zich kon herinneren als woorden uit de Engelse taal vertrouwd waren. Schrijft hij niet zelf aan Walpole „I began to

[22]) Zie het ontroerende einde van *A Personal Record,* waar hij naar aanleiding van het onverwachte hijsen van de Britse standaard uitroept: „The Red Ensign — the symbolic, protecting warm bit of bunting flung wide upon the seas, and destined for so many years to be the only roof over my head". (t.a.p., 138).

[23]) Conrad, *The Nigger of the Narcissus,* (1897), 25.

think in English long before I mastered.... the mere uttered speech...." [24])? Inderdaad, het is een oorzakelijk verbonden reeks, deze groei van de functie van Engeland bij Conrad, zoals die loopt van woord tot begrip en van begrip tot levensstijl. „In den Beginne was het Woord". Noemden wij zo even niet als laatste van onze „sleutelwoorden" het woord „discretion"? Misschien is wel een van de meest opmerkelijke uitingen de brief waarin hij zich laat ontvallen

> I have been born too far East where not many cultivate the virtue of reticence.[25])

Met deze uitspraak „I have been born too far East" hebben wij het laatste punt bereikt, waarvoor ik Uw aandacht zou willen vragen. Het brengt ons tevens terug tot ons uitgangspunt „het Oosten" als tegenstelling met „het Westen" — en tot de verschuiving in datgene waar beide voor staan. Wat Conrad toch wel altijd gedreven moet hebben zal de psychische noodzaak geweest zijn zichzelf te emanciperen van het fatale karma der Slavische naties, dat hij steeds zijn schaduw wist, zijn „Secret Sharer", om de titel van een zijner meest symbolische verhalen over te nemen[26]). Niemand beter dan wij kunnen vandaag de dag aanvoelen hoezeer de „Engelandvaarder" moet lijden onder zijn zelfgekozen ballingschap, en hoe zeer de daaruit ontstane psychische kloof met hen, die in het vaderland zijn achtergebleven, schier onoverbrugbaar blijft. In het geval van Conrad komt daar bovendien nog een bijzondere en fatale complicatie bij, die van het in de Oekraine geboren-zijn, d.w.z. van het zichzelf diep in zijn binnenste ten nauwste verwant weten met de Rus, met de bezetter. In de aderen van J. T. K. N. Korzeniowski stroomde hetzelfde Slavische bloed als in die van de erfvijand — beiden waren gelijkelijk van „too far East" om de hoge deugd te kunnen beoefenen van „reticence".

Maar omdat Conrad zich daarvan zo schrijnend pijnlijk bewust was — en het Engelse standpunt, dat juridisch de geboorteplaats bij alles de doorslag laat geven, maakte het hem niet gemakkelijker — daarom kon zijn nadrukkelijk Westerse heroriëntatie hem ook in staat stellen wat hij als „Oosters" herkende te beschrijven en te synthetiseren „without reticence", zonder ook maar de fijnste nuance te behoeven verzwijgen. Want iets verzwijgen wilde hij niet en kòn hij niet.

[24]) Conrad aan Walpole, 7.6.1918 *(Life and Letters)*. Zie ook *A Personal Record,* waarin hij 't Engels noemt „.... the speech of my secret choice" en zichzelf „fashioned by it", (136).

[25]) Conrad aan Sanderson, 26.3.1897 *(Life and Letters)*, 203.

[26]) Conrad, *'Twixt Land and Sea; Tales* (1912).

Het was hem eenvoudig onmogelijk ondanks de bijna ascetische zelfbeheersing waartoe hij zijn emotionaliteit had gedisciplineerd met niet minder gestrengheid dan zijn vader dat in dienst der Nationale Zaak had gedaan. Het was hem onmogelijk, dank zij zijn afkomst, toen hij eenmaal tot erkenning van zijn plaats was gekomen: tot de er-kenning en tot de her-kenning. En met deze ‚her-kenning' zijn wij ook weer terug bij Almayer.

Wij hebben gezegd dat Conrad in Almayer „zichzelf herkende" Welnu, wij moeten dat niet verstaan als zijn „evenbeeld" maar als zijn „dubbelganger", een dubbelganger met wie het mis was gegaan. Hier was de man, die uit een heel andere klei gekneed maar in hetzelfde vuur brandend, gebarsten, gebroken, verpulverd was. En Conrad moet hebben beseft „There, but for the Grace of God, go I". Almayer, als „local habitation" en als „name", belichaamde Conrad's eigen worsteling om de verovering van het Westerlingenschap. Zelf schrijft hij later in een brief waarin hij zich hartstochtelijk verdedigt tegen wat hij „de aanwrijving" noemt van Slavonisme:

> I put before you my claim to Westernism for no other reason but because I feel myself profoundly in accord with it.[26])

Let wel, „my claim to Westernism". Ook Almayer had zijn „claim to Westernism". Het middel om die te realiseren was bij hem geld, was „de goudmijn in het binnenland", in het oerwoud van de Oosterse wereld. Almayer, zoals U zich wellicht uit het boek zult herinneren, wilde zich „inkopen" in dat „Westernism" — en wel door verraad, want hij trouwde daarvoor een Inheemse vrouw en zocht zich meester te maken van het goud, waarvan de vindplaats alleen bekend was aan zijn Westerse weldoener, Captain Lingard. Wanneer de Nemesis hem achterhaalt en zijn reeds verwesterste dochter zich overgeeft aan het Oosten, rest hem alleen één wens: te vergeten.

Conrad's middel om zijn claim te realiseren bestond niet uit een in de binnenlanden verborgen goudmijn (hoewel dit beeld hem zodanig bleef obsederen dat hij het jaren later tot het centrale thema maakte van zijn grootste werk, *Nostromo*); Conrad's middel bestond uit de taal, uit de „way of life" zijner keuze. De standaard die hij zich had gesteld wist hij onzegbaar hoog. Maar al te vaak zal hij zich gepijnigd hebben met de vraag of hij zich ook kon hebben misrekend. Ook in dit licht was de ontmoeting te Boeloengan beslissend. Was niet Almayer's lotgenoot een verlopen Hollandse zeeman, die net precies de verwording belichaamde van al wat Conrad als de meest onfeilbare

[27]) Conrad aan Ch. Chassé, 31.1.1924, *(Life and Letters, II, 336).*

zeemansdeugden had gezien? Geen diabolische Hamlet had een dramatischer confrontatie kunnen arrangeren voor onze self-made King-of-the-Sea, dan het treurspel dat hem daar aan de boorden van de Pantai werd vertoond met in de elkaar aanvullende hoofdrollen de ‚Occidental-manqué', Almayer, en de ‚marin-manqué', Willems. Het thema van Conrad's werken zou men inderdaad het best kunnen formuleren als de tragedie van wie het goede meende te kiezen en wordt geconfronteerd met de verwording van dat goede tot in het hart der meest martelende onzekerheid — een onzekerheid die ontstaat door het gevoel van medeplichtigheid, medeverantwoordelijkheid, bloedverwantschap zelfs met die verwording.

Inderdaad: bloedverwantschap. Want dit is immers de supreme complicatie van Conrad's noodlot. Almayer was een Indische Nederlander, een Indo-Europeaan — hij was in feite een „gemengdbloedige". Maar was Conrad ‚mutatis mutandis' niet een gemengdbloedige-van-de-ziel? Die met affect geladen verwerping van al wat hij „Russisch" noemt, is er de manifestatie van. En in zijn diepste binnenste weet hij dit — vandaar zijn „claim to Westernism". Vandaar zelfs zijn Westers huwelijk met de dochter van een boekhandelaar, de dochter dus van een man wiens broodwinning de in klinkende munt omgezette belangstelling der mensen is voor de concretisering van „taal" (en wel de Engelse); vandaar uiteindelijk — ondanks Mrs. Jessie Conrad's krampachtige pogingen om het tegendeel te bewijzen in haar in boekvorm gepubliceerde indiscreties[28]) — de toch wel evidente innerlijke mislukking van dat huwelijk, een mislukking die tenslotte slechts gradueel verschilt van die van Almayer's huwelijk.

Hoezeer was Almayer dus waarlijk de dubbelganger-die-faalt! En hoezeer, nietwaar, wordt in dit licht de band tussen Conrad's Engelsmanschap en Nederland een heel speciale! Pas de Indische Nederlander of, als U wilt, de Nederlandse Indo-Europeaan, kon Conrad die herkenning geven. Niet de Anglo-Indian, die hij wel eerder had ontmoet; de Engelse Indo-Europeaan had immers nooit kunnen hopen op het soort alom-geëerde bestaan in de hoofdstad van het Empire, dat Almayer zich als zekerheid droomde in het 19de-eeuwse Den Haag — we behoeven er Kipling maar op na te lezen! Conrad is ook in dit opzicht geheel ten onrechte „the Kipling of the South Seas" genoemd. In zijn latere „Heart of Darkness", dat nachtmerrie-achtige verhaal van Europese kolonisatie in Afrika, zegt hij zelf:

The conquest of the earth, which mostly means the taking it

[28]) Jessie Conrad, *Joseph Conrad as I knew him* (1921); *J. Conrad and*

away from those who have a different complexion or slightly flatter noses, is not a pretty thing when you look into it too much.[29])

Evenzeer als hij was „born too far East", zo heeft hij ook in de kwestie van de Europese kolonisatie „looked into it too much". Hij is een van de allereerste Engels-schrijvenden die de niet-Europeaan, i.c. de Oosterling, schildert en dat doet zonder zich op een hoger plan te stellen. Verbazen wij ons nu nog over de unieke begripsintensiteit van die schildering — en over het feit dat deze begripsintensiteit uiteindelijk meer dan door iets anders gevoed wordt door zijn bijna als een zesde zintuig aandoende gevoeligheid voor het Kwaad in deze wereld, zijn „brooding sense of Evil"?

Natuurlijk kan de anthropoloog de vinger leggen op menige zwakke plek; ook geographisch krijgen wij wel erg weinig herkenningstekens. Conrad was in de eerste plaats kunstenaar, zoals Shakespeare kunstenaar was en geen historicus, en Dickens kunstenaar en geen socioloog. Neen, zoeken wij een in bepaalde opzichten verwante ziel, dan belanden wij andermaal in ons eigen taalgebied en wel bij Multatuli. Conrad had dit pseudoniem kunnen aanvoelen. Ook Conrad heeft ‚veel', eigenlijk altijd ‚geleden' en bleef eenzaam zelfs temidden van hen die om strijd verklaarden hem te begrijpen, later in Engeland, zoals de Ford Maddox Fords, de Richard Curles, de Grahams, de Cranes, de Bennets en hoe ze verder mogen heten. Conrad zou de *Havelaar* hebben begrepen. Was Conrad er hartstochtelijk op uit steeds maar weer te bewijzen dat hij, toevallig door de omstandigheden schrijver geworden, allereerst zeeman en een goed zeeman van professie was — hoe lang zocht Douwes Dekker niet nog erkenning voor zijn kwaliteiten als B.B.-ambtenaar? In beiden die voortdurende drang om moralist te zijn. In beiden die geweldige capaciteit voor ironie en vlijmscherpe observatie naast een Oosterse „lack of reticence" die de lezer zo gemakkelijk de adjectieven-phobie bezorgt waardoor de misverstanden komen. In beiden eenzelfde irritatie tegenover de Batavussen Droogstoppel van hun tijd. In beiden eenzelfde onmacht waar het de schepping van een waarlijk levende vrouwenfiguur betreft. Maar de toespraak tot de Hoofden van Lebak — met al zijn tekortkomingen — had zonder meer in een van Conrad's Indische romans kunnen staan. En had niet Multatuli met Conrad gemeen in de eerste plaats het niveau waarop zij hun overigens totaal verschillende schrijversbestemming vervulden? En vervulden zij die niet beide tot in de verste duisternis hunner persoonlijke onzekerheden tegenover

[29]) Conrad, *Youth. A Narrative and two other Stories* (London, 1902).

de eens gekozen gedragslijn in het probleem van Oost en West?

Er is, voor wie zijn gedachten over dit alles laat gaan, een zekere bekoring in het idee dat Douwes Dekker als jong Controleur op Celebes de wateren van Straat Makassar op zijn dienstreizen bevoer, toen de man die in deze zelfde streken de mijlpaal van zijn leven zou vinden waar wij hier zoveel aandacht aan hebben besteed, nog maar pas werd geboren. Omgekeerd viel het beleven van die mijlpaal daar in de Oost weer samen met het sterven van Multatuli in Europa. En ten slotte kwam het overlijden van Conrad zelf in de dagen dat wederom een grote Indische Nederlander zijn eerste stappen in de openbaarheid deed in dienst van het zijn-plaats-bepalen van het Westen tegenover het Oosten — E. du Perron. Klinkt het U nu nog als een toevallige coincidentie in de oren dat ook Du Perron's zelfrevelatie, *Het Land van Herkomst,* begint met (en dank zij) de confrontatie van de auteur met de Russische geest in de persoon van een émigré in Parijs? Het motto van Du Perron's boek luidt:

> Il faut chercher en soi-même autre chose que soi-même pour pouvoir se regarder longtemps.

Dit motto is van André Malraux die voor zijn vriend Du Perron zijn roman over het China van de dertiger jaren schreef, *La Condition Humaine,* bij ons door Du Perron vertaald als „Het Menselijk Tekort".

Ik moge besluiten met U weer naar ons uitgangspunt terug te voeren, mijn oude aantekeningen over Conrad en de tegenstelling van het daarin gestelde met mijn huidige reacties. Toen liet ik mij misleiden door Conrad's eigen wensdroom dat de wereld, „the temporal world" zoals hij preciseert, „rests on a few very simple ideas.... notably.... on the idea of Fidelity"[30]). Deze steeds weer aangehaalde verklaring uit het voorwoord van zijn memoires mag van toepassing zijn op de rol van Grand Old Man of English Letters, zoals hij die tegen het einde van zijn leven ging spelen, zij geldt niet voor de boeken waar zijn faam op zal blijven rusten. Conrad's beste werk omvat geen schilderachtige paraphrases van Kipling's vermaarde „If". Voor werken zoals *Lord Jim, The Shadow Line, The Nigger of the Narcissus,* voor verhalen als „Youth", „Falk", „The Heart of Darkness" en „The Secret Sharer" enerzijds, voor zijn meesterwerk *Nostromo* en voor *The Secret Agent* en *Under Western Eyes* anderzijds — daarvoor schiet deze naïve ‚public school' moraliteit te kort. En dat is ook de

[30]) *A Personal Record:* „A Familiar Preface", xxxi.

verdeling die we moeten maken, die verdeling naar naïveteit tegenover veelvoudigheid — zo ge wilt verheven naïveteit en verbitterde veelvoudigheid — van „awareness", en niet, zoals ik zelf natuurlijk ook vroeger deed, naar inhoud, zodat zeeverhalen, Spaanse novellen, anarchistenromans enz. elk een klasse apart vormen. Met de typische uitzondering van *The Shadow Line* — die bekentenis geschreven na de innerlijke verwerking van het eerste wederzien met Polen, nota bene ingeleid door de meest ironische ervaring van een aan ironie zo rijk leven, het niet als zeeman-deskundige erkend worden door de kapitein van het stoomschip dat hem naar Bremen bracht[31]) — met de typische uitzondering van *The Shadow Line,* waarin zijn zeemanschap misschien van de weeromstuit rijper en gaver spreekt dan uit enig ander werk, valt de ware scheidslijn na *Under Western Eyes.*

Evenmin als *Almayer's Folly* behoort *Under Western Eyes* tot Conrad's beste werk. De macht, die het politieke noodlot van de Westerse wereld bepaalt, heeft het ons echter wel gemakkelijk gemaakt om het belang van dit boek in Conrad's ontwikkeling te zien. Na het neerlaten van IJzeren Gordijnen en het alom doordringen van de connotatie die het hedendaagse politieke jargon aan de term „het Westen" geeft, is het niet vreemd meer om naar het Oost-West-probleem passages te laten verwijzen zoals:

> In its pride of numbers, in its strange pretentions of sanctity, and in the secret readiness to abase itself in suffering, the spirit of Russia is the spirit of cynicism. It informs the declarations of her statesmen, the theories of her revolutionists, and the mystic vaticinations of her prophets to the point of making freedom look like a form of debauch. . . .[32])

Dit is geen propaganda uit de Koude Oorlog. Het wordt allemaal gezegd met betrekking tot het Tsaristische Rusland. Maar het slaat immers net zo goed, of misschien wel in de eerste plaats, op de wereld van het Oosten in het algemeen, deze „pride of numbers", deze „strange pretentions of sanctity", en deze „secret readiness to abase itself"!

En zo kan men inderdaad constateren: zoals *Almayer's Folly* aan het begin staat, zo staat *Under Western Eyes* aan het einde van Conrad's bewustwording. Verder vooruit zal hij niet meer gaan, alleen achteruit. Het is niet voor niets, dat hij, toen het later herdrukt zou worden, als motto voor d i t boek koos:

[31]) Retinger, *Conrad and his Contemporaries* (London, 1941), 128.
[32]) Conrad, *Under Western Eyes,* 73.

I would take liberty from any hand as a hungry man would snatch a piece of bread.

Het zijn woorden van Natalie Haldin, de zuster van de Russische student wiens tragedie het centrale thema van het verhaal is. Is deze „liberty" de „freedom" waarvan Conrad zei dat ze voor een Rus het aanzien had van „a form of debauch", van een uitspatting? Het lijkt opnieuw een subliem stukje ironie, dat het de Russische vertaling van ditzelfde boek moest zijn, dat de grootste buitenlandse oplagen van al zijn werken voor Conrad heeft bereikt — vooral als men zich herinnert dat de verteller een „teacher of languages" is, een „student of many grammars". Maar krijgt Conrad's keuze van een Engels taalleraar, als spreekbuis voor zijn meest meedogenloze portret van wat hij als de Russische ziel ziet, dan ook niet zijn diepste betekenis als wij bedenken dat hij alleen door de Engelse taal te leren voor zichzelf die „freedom" kon veroveren die hem in staat stelde tot zijn poging het Oosten als Westerling te objectiveren? In dit licht zult U kunnen beamen, dat, zoals „Almayer's Folly" oorspronkelijk de naam is die de buitenwereld aan het nieuwe huis gaf dat deze Indische Nederlander had laten bouwen om in te wonen wanneer de goudschat zou worden binnen gebracht waarmee hij zich zijn ‚bevrijding' waande te kunnen kopen. . . ., dat zo „Conrad's Folly" genoemd mag worden de waan van Joseph Conrad omtrent de zuiverheid van zijn Westerse blik, zijn „Western Eye".

Maar daardoor wordt hij ook in hogere zin onze „Teacher of Languages" — met een hoofdletter T! Want. . . . men kan immers pas een goed taalleraar zijn als men tweetalig is. En werkelijk tweetalig is alleen hij, die twee talen in het bloed heeft — het bloed dat men dan in de literaire spheer niet ten onrechte pleegt aan te duiden met de term „hartebloed". Wanneer ik daarom hiermee afscheid zou willen nemen van Kapitein Jozeph Teodor Konrad Nalecz Korzeniowski, dan is dat niet anders dan als 'n enig-Engels-docerende landgenoot van Kasper Almayer aan wie wij „Joseph Conrad" hebben te danken — of misschien wel alleen maar als landgenoot van die naamloze medicus op Semarang, die een blijkbaar moeilijk „de deugd der zwijgzaamheid" cultiverende, Slavische zeerman waarschuwde „You must quite silent be. . . . this may be serious for your whole life".

P. Spigt

HET VERZUIM VAN Dr W. H. C. TENHAEFF

Het bestuur van de Studievereniging voor „Psychical Research" had het verzoek tot de Kroon gericht om de bevoegdheid te verkrijgen tot het vestigen van een bijzondere leerstoel voor de parapsychologie aan de faculteit der letteren en wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Dit werd toegestaan, waarbij ingevolge dit verzoek tegelijk Dr W. H. C. Tenhaeff werd benoemd tot Bijzonder Hoogleraar.

Op 5 October 1953 heeft deze nieuwe docent zijn inaugurele oratie uitgesproken, getiteld: „Kanttekeningen bij een spontane paragnostische ervaring van een zeventiende-eeuwse zeevaarder". [1])

Tegen deze uiteenzetting nu meen ik gegronde bezwaren te moeten aanvoeren en wel principieel tegen de wijze waarop de nieuwe hoogleraar in het onderhavige geval het bewijs voor zijn theorie *kiest, toetst, gebruikt* en *uitlegt*. Dit komt me alleszins gepermitteerd voor, aangezien de zuiverheid van het genoemde viertal methodologische elementen de onbetwistbare voorwaarde moet wezen van de eerbied die men de wetenschap verschuldigd is.

Voor het juiste begrip van mijn bezwaren is het wel gewenst de hoofdzakelijke passages van de oratie hier te herhalen, inzoverre zij betrekking hebben op het uitgangspunt van de nieuwe docent, zoals dit ook in de titel van zijn betoog tot uitdrukking is gebracht.

> „Als een voorbeeld van een paragnostische droom kies ik de navolgende ervaring van de zeventiende-eeuwse Enkhuizer schipper N. Springer. Valentyn, de bekende geschiedschrijver van de Oost-Indische Compagnie, bericht met betrekking tot deze ervaring het navolgende (dat ik hier in zijn geheel citeer) in het vierde deel van zijn „Beschryving van Groot-Djava":
>
> > „Den 11 February 1662, droomde deze Heer (N. Springer), dat hy den Heer Arnold de Vlaming van Outshoorn, ordinaris Raad van Indiën, en Zeevoogd over de vloot, die den 23 December 1661 van Batavia na 't Vaderland vertrokken was, in zwaren nood zag, en hem ettelyke maalen zyn Ed. om hulp hoorde roepen. Zyn Ed. wierd hier door zoodanig ontsteld, dat hy 'er wakker af wierd. Hy begaf zich egter weer tot slapen; dog geraakte weder

[1]) H. P. Leopolds Uitg. Mij. N.V., 's-Gravenhage z.j. (Oct. '53).

aan diergelyken droom van dien zelven Heer, en zag hem toen in zyn droom zeer klaar met zyn schip vergaan, waar af zyn Ed., nog meer dan te voren ontsteld zynde, weer ontwaakte.

Zyn Ed. bleef toen wakker, teekende den dag, de maand, en 't jaar aan, op welke hy dat gedroomt had, verzegelde dit, en gaf 'er daags daar aan kennis af aan de andere Heeren Leden van de Hooge Regeering, als mede aan den Geheimschryver van haar Edelheden, aan den welken hy dit verzegeld briefje over gaf, met last van dit wel te bewaren, tot dat men van de Kaap der goede Hope tyding van deze vloot krygen zou. Men kreeg naderhand van 't Eiland Mauritius, en van de Kaap bericht, dat die Heer op den zelven dag van die zelve maand met zyn schip, genaamd 't Hof van Holland, en nog eenige andere, met man en muis gezonken was" [1])

Dr W. H. C. Tenhaeff noemt dit een „goed gewaarmerkt, historisch geval van spontane paragnosie" [2]), waarbij het echter ook had kunnen gebeuren: „dat schipper Springer in waaktoestand b.v. een verschijning van de verdrinkende zeevoogd had gehad (veridieke (pseudo-) hallucinatie van het gezicht) of diens hulpgeroep had vernomen (veridieke (pseudo-) hallucinatie van het gehoor)." [3]) Ook had het kunnen gebeuren: „dat de schipper voor, tijdens of na de ramp van uit zijn waaktoestand in een visionnaire (schemer) toestand was geraakt, waarin hij op paranormale wijze de ramp had geschouwd. In dit geval zou men van tweede gezicht („second sight") hebben gesproken, van een paragnostische dagdroom." [4])

„Gezien tegen de achtergrond van talrijke hedendaagse gevallen van spontane paragnosie, door onderscheidene onderzoekers bijeengebracht en onderzocht", geeft het geval-Springer de nieuwe Bijzonder Hoogleraar, „aanleiding het vermoeden uit te spreken dat wij hier met meer te doen hebben dan het louter invallen van denkbeelden welke uit een vreemd bewustzijn afkomstig zijn (telepathie)". [5])

In een voor hem wel karakteristieke zinswending formuleert Dr Tenhaeff zijn conclusie dan aldus: „Ofschoon het mij ver ligt met zekerheid te beweren, dat wij bij het geval Springer met Hellsehen auf Ruf

[1]) t.a.p. blz. 4.
[2]) id.
[3]) id. blz. 5.
[4]) id. blz. 6.
[5]) id. blz. 6.

te doen hebben, ben ik nochtans van mening dat dit waarschijnlijk moet worden geacht. Het bericht, zoals wij dat bij Valentyn aantreffen, geeft ons aanleiding te vermoeden dat de heer Arnold de Vlaming en schipper N. Springer elkaar meer dan oppervlakkig gekend hebben."[1]) Ja, nog verder gaat Dr Tenhaeff met de overtuiging: „dat om de een of andere reden Arnold de Vlaming er (bewust of onbewust) behoefte aan had Springer in kennis te stellen van de nood, waarin hij zich bevond, dat zijn belangstelling (bewust of onbewust) naar Springer uitging." [2])

Tegen de voordracht van dit, volgens de referent „goed gewaarmerkte historische geval van spontane paragnosie" heb ik — zoals gezegd — een viertal bezwaren, die betrekking hebben op de *keuze,* de *toetsing,* het *gebruik* en de *uitleg* van het bewijs. Verantwoorde oppositie tegen deze fundamentele factoren van de wetenschappelijke methode ontslaat, meen ik, een ieder van verdere discussie over de aan het gelaakte bewijs ontleende theorie. Kort geformuleerd luiden mijn bezwaren als volgt:

I. *Het werk van François Valentyn: „Oud en Nieuw Oost-Indiën" mag in het algemeen niet op zichzelf als een nauwkeurige bron worden beschouwd.* [3])
II. *De mentaliteit van François Valentyn, blijkend uit onderscheidene passages van zijn gehèle werk, levert het tegendeel van een garantie voor zijn betrouwbaarheid, vooral waar het de berichtgeving betreft van z.g. paranormale verschijnselen.*
III. *Afgezien echter van de onnauwkeurigheid in het algemeen en de onbetrouwbaarheid van de bron in het bijzonder, heeft Dr W. H. C. Tenhaeff het onderwerpelijke verhaal van Valentyn verkeerd gelezen en niet of onvoldoende geverifieerd.*
IV. *De onjuiste weergave door Dr Tenhaeff van het op zichzelf al betwistbare verhaal van François Valentyn, bevat bovendien de twee beslissende elementen die het van de mogelijkheid om als een wetenschappelijk voorbeeld van paragnosie te worden aangevoerd volstrekt uitsluiten. Droom en gebeurtenis staan namelijk niet vast.*

[1]) id. blz. 7.
[2]) id. blz. 11.
[3]) De door Tenhaeff geciteerde titel is die van het vierde deel van het boek dat ik hier noem, hetwelk van 1724 tot 1726 verscheen.

Deze beweringen zal ik nu stuk voor stuk toelichten.

Valentyn mag in het algemeen niet op zichzelf als nauwkeurig worden beschouwd.

François Valentyn leefde van 1656 tot 1727. Geboren in Alblas, was hij van 1685 tot 1694 predikant op Amboina (Molukken). Van 1695 tot 1706 verbleef hij in Dordrecht. In Indië is hij weer van 1707 tot 1714. De laatste jaren van zijn leven brengt hij door in Dordrecht tot zijn dood in 1727, schrijvende aan zijn grote werk „Oud en Nieuw Oost-Indiën" in 5 foliodelen.[1])

Valentyn werkte op grond van wat hem aanstond in de geschriften die vóór hem bestonden — zonder dat hij ze noemt — maar vooral met behulp van persoonlijke, meest mondelinge inlichtingen die gerepatrieerde Indische oud-gasten hem wilden verschaffen.[2]) In een afzonderlijk voorbericht worden zij door Valentyn genoemd. Er waren er, die hem lange brieven met herinneringen schreven. Maar anderen nodigden hem uit op hun buitenplaatsen, waar zij mondeling werden ondervraagd. Een enorme hoeveelheid ongelijkwaardige stof werd door hem uitgeschreven, verwerkt in zijn vijf turfdikke folio-delen.

Busken Huet getuigt omtrent Valentyn, na een zeer indringende bestudering van zijn gehele werk:

> „Bij Valentyn heerst de deels verdrietige, deels vermakelijke wanorde ener huishouding, wier hoofd niet berekend is voor zijn taak."

Indien de geschiedschrijvers zich dan ook bedienen van Valentyn, dan is het vrijwel altijd in combinatie met een toepasselijk document, een gelijkluidende berichtgeving van andere, onafhankelijke zijde.[3]) Want Valentyn is overwegend anecdotisch van aard. Colenbrander bevestigt dit: „Rumphius en wat Valentyn van hem stal kwamen de weetgierigheid tegemoet." Hij noemt Valentyn dan ook „rijk van inhoud maar zeer ongelijk van bewerking".[4]) Om de onnauwkeurigheid — voor het hier ter sprake zijnde bijzondere geval — symptomatisch te staven, het volgende. In het eerste deel, bij de chronologische opsomming van alle retourvloten, noemt hij ook de vloot van Arnold

[1]) Nieuw Ned. Biogr. Wb. o.a.

[2]) Zie Busken Huet: „Litterarische Fantasiën en Kritieken", XI, 3.

[3]) Bijvoorbeeld M. A. v. Rhede v. d. Kloot: „De Gouverneurs-Generaal enz. — Den Haag 1891.

[4]) „Koloniale Geschiedenis" — II, 252. Brom — in „Java in onze kunst", 1931, R'dam, blz. 11 — noemt hem „deze zeventiendeeuwse letterdief".

de Vlaming van Outshoorn die op 23 December 1661 van Batavia vertrok. Daarbij vermeldt hij dat de vloot uit negen schepen bestond, hetgeen onjuist is want het waren er zeven [1]), maar de naam van het Commandeursschip — in het droomverhaal foutief: 't Hof van Holland, — kende hij toen nog terecht als: 't Wapen van Holland. Zo blijkt, dat hij aan de hand van zijn eigen geschrift al een fout in het droomverhaal had kunnen corrigeren.

Valentyn is onbetrouwbaar inzake de berichtgeving van het paranormale.

Hij was behept met de kwaal van de 17e eeuw: het actieve bijgeloof. Dit merkwaardige sociaal-psychologische verschijnsel — gekenmerkt door een hevige drift tot verklaren uit het ongerijmde, doordat het verklaringsmateriaal niet in verhouding stond tot de lust daartoe — drong hem, zoals zijn tijdgenoten, om te zoèken naar verbanden die er niet waren, en kunstige redeneringen en rekenarijen op te stellen teneinde op de toekomst vooruit te lopen. Valentyn ging echter vrij ver. In zijn reisverhalen poneerde hij de mening: willen inlanders zich niet bekeren dan moet men van hun bijgeloof maar partij trekken. En hij geeft een paar huismiddeltjes op waardoor men een oneerlijke slaaf terstond van diefstal kan overtuigen. [2])

Dr Tenhaeff had zich van deze onbetrouwbare mentaliteit echter nogal gemakkelijk kunnen vergewissen, indien hij enkele bladzijden in het vierde deel had teruggebladerd. Want daar staan twee verhalen die kenmerkend zijn.

Op zeker tijdstip (1654) in het leven van Maetsuycker (dat Valentyn beschrijft) zond men uit Nederland „een zeer wakker Amsterdams Heer, als algemeen Bestierder van den Handel van Indiën" — Gerard Hulft — „om de bakens der Regeering te Batavia (zoo men voorgaf) niet weinig te verzetten".

De Gouverneur-Generaal Maetsuycker was echter ook niet mis en met de andere leden Raden van Indië smeedde hij een complot tegen het leven van Gerard Hulft. Het plan bleef echter niet geheim, zodat de „schrandere en alles doorsnuffelende dog koddige Abraham Pittavyn, verzorger der pleitzaken aldaar en een groot vriend van de Heer Hulft, gelegenheid had, om hem daartegen op een zonderlinge wyze te waarschouwen". In de rouw gaat Pittavyn naar Hulft en op

[1]) Zie „Daghregister" — uitg. Nyhoff, Den Haag 1889 — jaargang 1661.
[2]) Geciteerd door Huet t.a.p.

de verwonderde vraag van de laatste antwoordt de jurist: de beste en grootste vriend ben ik kwijt of zo goed als kwijt. Wie? vraagt Hulft. Gij! zegt Pittavyn; ge zult naar Ceylon worden gestuurd om er de dood te vinden. Hulft laat zich echter niet intimideren, doch weinig dagen later wordt hij toch aangewezen om naar Ceylon te gaan, in het bijzonder om er de stad Colombo te veroveren. Het complot is klaarblijkelijk geslaagd.

In nog zwaardere rouw gaat Pittavyn naar Hulft om hem over te halen niet te gaan. Als gruwelijke troef speelt Pittavyn tenslotte zijn tweede gezicht („second sight") uit: ik zie Ued. reeds als in de kist.

Na dit staaltje van het hantéren van paranormale verschijnselen gaat Valentyn zonder blikken of blozen door:

> „Behalven deze voorzegging (sic) van Pittavyn komt ons nog een andere in de Poezy van de Heer Joost van den Vondel, in het tweede deel fol. 132 voor, waarin hy zyn einde op Ceylon in een droom zeer wonderlyk voorziet, en zoo klaar voorspelt, dat de Lezer, daarover als hy 't met opmerking leest, verbaast zal staan." [1])

Dan reproduceert Valentyn het gedicht van Vondel: „Aan myne Afbeeldinge, door Govaart Flink geschildert / Toen ze den Heer Directeur Generaal Geeraart Hulft in Oostindien toegezonden wierd." Na een breedvoerig begroetingswoord vertelt Vondel dat hij Hulft in zijn droom zag jagen achter een duif, wiens pennen blonken en flikkerden van zilver en fijn goud. Op het moment dat Hulft mikte om te schieten schrok Vondel hevig en hij waarschuwt de jonge schutter nu heel duidelijk niet op duiven te schieten:

> „Geen duif nog spreeuw heeft vreezelyke kluiven, / noch moort geen mensch: maar echter hou u schuw. / Versteur geen vlugt van spreeuwen noch van duiven: / Hoe mak zy zyn, die vogels dreigen u."

In een noot verklaart Valentyn die droom:

> „Een voorspellinge van zyn dood, want Colombo, daar de Heer Hulft voor gebleven is, komt met Colomba, dat een Duif (te weten in 't Latyn) betekent, byna overeen."

Dan volgt het verhaal, dat Dr W. H. C. Tenhaeff tot uitgangspunt nam.

Het onbetrouwbare verhaal werd verkeerd gelezen.

Volgens Dr Tenhaeff heeft een Enkhuizer schipper, N. Springer, de

[1]) „Oud en Nieuw Oost-Indiën" — IV, 301.

droom gehad, waarin Arnold de Vlaming van Outshoorn verdronk en daaruit zou zelfs blijken dat Springer en De Vlaming elkaar moeten hebben gekend, ja dat De Vlaming in zijn doodsnood behoefte zou hebben gevoeld aan Springer.

Nu blijkt — indien Valentyn goed wordt gelezen — dat het niet Springer is geweest die droomde, maar de Gouverneur-Generaal Johan Maetsuycker.

Het is eigenlijk te simpel om er in te lopen. Van blz. 297 tot en met 306 vertelt Valentyn het leven van de Opperlandvoogd Johan Maetsuycker. Het verhaal loopt steeds over twee kolommen, terwijl de paragrafen of hoofdstukjes in de marge worden aangeduid, op deze wijze: „Anno 1653", „Anno 1654", enz. enz., of „Zyn huwelyk met de weduwe van de Heer Cos" enz. enz.

Op blz. 302 begint een anecdotisch hoofdstukje, getiteld: „Zeldzame aanspraak van Schipper Springer aan hem". En dan vertelt Valentyn, dat deze eenvoudige, vrome en eerlijke man bij de G.G. Maetsuycker kwam om hem brieven uit het vaderland te overhandigen en geheel geïmponeerd was. Hij sprak de G.G. eerst aan met Koninklijke Hoogheid en toen Maetsuycker hem zei dat dit te hoog was, verbeterde hij dit, zeggende Zyn Excellentie. De G.G. vond dit nog te hoog, waarna de schipper verder maar sprak van „Borgermeester". In Batavia heeft deze Springer dit nog vaak moeten horen en men noemde hem voortaan spottend „Koninklijke Hoogheid".

Dan is dèze anecdote uit. In de marge staat: „Zijn wonderlijke droom". En het nieuwe verhaal begint: „Den 11 February 1662, droomde deze Heer . . . ." Dit heeft Dr Tenhaeff op een dwaalspoor gebracht, maar het moet gezegd worden, dat hij zich licht heeft laten verleiden. In alle aanduidingen in de marge is Maetsuycker de hoofdpersoon, b.v.: „Zeldzame aanspraak van Schipper Springer aan *hem*", en in een ander geval waarbij een paragraaf wordt afgesloten met de zin waarin medegedeeld wordt dat De Vlaming verdronken was, volgt een nieuw hoofdstuk met de aanduiding: „*Zijn* huwelijk met de weduwe van de Heer Cos". Maar het verhaal zèlf had Dr Tenhaeff weer in de rails kunnen brengen. Er wordt over de dromer steeds gesproken als „zyn Edelheid". Enige kennis of inlichting omtrent het gebruik dier dagen had doen begrijpen dat een schipper niet met „zyn Ed." werd aangeduid. [1])

[1]) Bij Valentyn is dit te lezen, vooral in deel I, waar hij veel opsommingen geeft. Voor schippers geeft hij de aanduiding „sieur", hooggeplaatsten noemt hij „zyn Ed.".

Maar het was nog eenvoudiger. Na de droom gaf de dromer er kennis van „aan de *andere* Heeren Leden van de Hooge Regeering". Men kan Springer toch niet indelen bij de Leden van de Hoge Regering? En ten overvloede, een afdoende aanwijzing: de dromer gaf het verzegelde briefje af aan de Secretaris van de Hoge Regering „met *last* van dit wel te bewaren". Het is uitgesloten dat een schipper de Secretaris van de Hoge Regering bevelen heeft gegeven.

In zekere zin is deze verwisseling natuurlijk van ondergeschikt belang — doch niet als symptoom van de methode! Indien de nieuwe Bijzonder Hoogleraar gedaan had wat bij het samenstellen van een scriptie al verlangd wordt, n.l. contrôle met andere naschrijvers, dan had de eerste de beste hem attent gemaakt op zijn fout. Bijvoorbeeld het Nieuw-Nederlands Biografisch Woordenboek.[1])

De onjuiste weergave van het betwistbare verhaal kan als zodanig bovendien onmogelijk dienen als voorbeeld van paragnosie.

Valentyn was 6 jaar toen de droom zou hebben plaatsgevonden, drie-en-twintig jaar later kwam hij pas in Indië. Zijn verhaal kreeg hij dus door de overlevering. Of hij zèlf inzage heeft gehad van het Dagh-Register, zoals dit werd aangehouden door de Geheimschrijver van de Hoge Regering in het Casteel Batavia, moet betwijfeld worden. De Compagnie schuwde publiciteit en verbood haar ambtenaren van kaarten, journalen, tekeningen aan buitenstaanders inzage te verlenen.

De juistheid van het verhaal van Valentyn kàn echter niet vastgesteld worden. Want wat is het geval. Omstreeks 1890 heeft de uitgever Martinus Nyhoff te 's-Gravenhage de Daghregisters uitgegeven van 1624 tot 1682. Dat waren de dagboeken van de elkaar opvolgende Secretarissen van de Hoge Regering, onder leiding van de respectievelijke Gouverneurs-Generaal. Dag voor dag werden daarin alle gebeurtenissen opgetekend, zowel belangrijke als onbelangrijke.

Onder meer werd daarin de hele voorgeschiedenis van de thuisreis van Arnold de Vlaming van Outshoorn minutieus aangetekend — zijn onverwacht verzoek om zonder zijn gezin naar het vaderland te mogen terugkeren, de toestemming daartoe mits zijn gezin meeging, het verzoek van de vrouw van De Vlaming, dezelfde dag ook van hemzelf, om het gezin toe te staan achter te blijven, de toestemming ten slotte

[1]) Deel VII — art. Arnold de Vlaming. Maar ook: „Levensbeschryving / van eenige voornaame / meest / Nederlandsche / Mannen en Vrouwen" — Amsterdam-Harlingen 1780 — deel VIII, 45—79.

hiertoe, de herroeping te elfder ure van De Vlaming en zijn besluit het gezin toch mee te nemen — al met al een verhaal vol psychologische aanwijzingen voor een risico-situatie. [1])

Verscheidene jaargangen ontbreken echter. En het toeval wil dat het jaar 1662, het jaar van de droom zowel als van de schipbreuk ontbreekt — doordat de originelen ontbraken, en „nooit meer zijn teruggevonden" zoals de uitgever mij op 12 October 1953 schriftelijk bevestigde. Derhalve is het practisch onmogelijk van de droom het exacte bewijs te leveren. Dit alléén zou al voldoende zijn om het verhaal van Valentyn als onbruikbaar voor het onderzoek te verwerpen, maar terwille van mijn bedoeling om de methode van Dr Tenhaeff in haar geheel te toetsen zal ik het complementaire element — met name de schipbreuk — eveneens critisch bezien.

Op 23 December 1661 vertrok de retourvloot onder commando van Arnold de Vlaming van Outshoorn op het commandeursschip „'t Wapen van Holland" (en niet „'t Hof van Holland", zoals Valentyn vermeldt), begeleid door zes andere schepen genaamd: Arnhem, Marseveen, Prins Willem, Princesse Royale, Phenix en de Gekroonde Leeu.

Er bestaat een „Korte Beschryvinghe van de Ongeluckige Wederom-Reys van het Schip Aernhem, nevens noch ses andere Scheepen / onder het gebiedt van den Heer Arnoudt de Vlamingh van Oudtshoorn — van welcke Scheepen noch drie vermist worden". [2]) Deze beschrijving is van de hand van een overlevende van de Arnhem, Andries Stokram, die direct na zijn thuiskomst in Amsterdam.... op 20 Juni 1663 zijn belevenissen te boek stelde.

De passage waar het op aan komt vertelt van een storm die op 9 Februari 1662 kwam opzetten. Op de 10e werd de storm nog heviger en in de nacht na de 11e Februari kwam de Arnhem in grote moeilijkheden. De lading ging werken, het schip kwam op zijn zij te liggen. De roerpen brak. Lading werd overboord gezet en de ankers van de boeg werden uitgeworpen. Ook het geschut moest prijs gegeven worden. Op de 12e Februari zagen zij eindelijk weer een van de andere schepen: de Leeu van Enkhuizen. Dat schip was nog behoorlijk in-

[1]) „Daghregister" — jaargang 1661.

[2]) Amsterdam, by Gillis Joosten Saeghman, 1663. Daarvan bestaat ook een recente, populaire editie.

Bovendien is het verhaal nog eens verteld, waarschijnlijk met behulp van andere gegevens, door Wouter Schouten: „Oost-Indische Voyagie enz." 1676, Amsterdam, I, blz. 321, 322.

tact, doch zeilde door zonder hulp te verlenen aan de Arnhem. Diezelfde dag gingen de opvarenden in de sloep. Op de 20e Februari werden ze aan land op het eiland Mauritius gezet, maar bewoners troffen zij in dat deel niet aan. Een aantal ging met de boot weer verder om te trachten Madagascar te bereiken. De overblijvenden leefden van jacht en visserij. Op 21 Mei kwam er een Engels schip dat hun tekens zag en het eiland aandeed. Het schip was echter te klein om allen mee te nemen. Vier man bleven achter. In October werden zij door een Nederlands schip opgenomen, dat later bleek een zeerover te zijn die hen als bootslieden kon gebruiken. Na allerlei omzwervingen kwamen zij op St Helena terecht. Op 2 Februari 1663 nam een Engels schip Andries Stokram en enkele maats mede. Op 19 Februari waren ze op Assencion. Daarna werd koers gezet naar Engeland, en op de 2e Mei 1663 passeerden zij het Kanaal. Bij Duins stapten ze over op een Hollands schip. Eind Mei 1663 kwamen Andries Stokram en enkele van zijn medeopvarenden in Rotterdam aan.

De zin van dit hele verhaal is niet gelegen in het avontuur zelf — maar in de *mogelijkheid,* dat Arnold de Vlaming van Outshoorn soortgelijke avonturen beleefde en in de loop van de 16 maanden ergens ter wereld stierf aan dysenterie, longontsteking, bloedvergiftiging of ouderdomszwakte.

Het staat niet vast op welke datum het schip van De Vlaming — 't Wapen van Holland — verging. Noch wanneer De Vlaming verdronk, hetgeen twee dingen zijn. Hij werd *vermist.* Volgens het Daghregister van 1663 werd op 7 December van dat jaar door de Hoge Regering te Batavia nog aan de gemachtigde van De Vlaming toestemming gegeven de vaste goederen en de middelen van hem en zijn huisvrouw, bestemd voor hun „voorkinderen", die onverkocht gelaten waren, „noch een jaar nae desen onverkocht" te laten.

Het is derhalve helemaal niet zeker dàt De Vlaming is verdronken, laat staan dat dit geschied zou zijn op het tijdstip genoemd door Valentyn. Een eenvoudig onderzoek naar dit tweede element van de beweerde coïncidentie had derhalve eveneens moeten leiden tot het verwerpen van dit verhaal als „een goed gewaarmerkt historisch geval van spontane paragnosie".

Jan Romein

MISBRUIK VAN WETENSCHAP

Naar aanleiding van: L. de Jong, De Duitse Vijfde Kolonne in de Tweede Wereldoorlog, diss. Amsterdam 1953.

De 10e November is drs L. de Jong, directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, aan de Universiteit van Amsterdam tot doctor in de Letteren en Wijsbegeerte gepromoveerd. Dat is normaal en niet iets waarmee we ons hier bezig behoeven te houden. Die promotie geschiedde, zoals gebruikelijk is op voorstel van de promotor, prof. Presser, met lof. Ook dat is, zij het in wat mindere mate, normaal en dus ook geen reden om aan de zaak bijzondere aandacht te schenken. In de weken daarop is het proefschrift, waarop dr de Jong zijn titel behaalde alom en uitvoerig in dag- en weekbladen besproken. Dat is al niet meer normaal, hier is deze aangelegenheid al een nationaal „geval" geworden en we zijn hier dicht bij het punt, dat ons genoopt heeft, er in dit tijdschrift enige ruimte voor af te staan.

Niet, intussen, om nog eens te herhalen, hoe ijverig de promovendus zijn materiaal verzameld, hoe scherpzinnig hij het geanalyseerd en met welk een bijzondere levendigheid hij de uitkomsten van zijn onderzoekingen in zijn proefschrift verwoord heeft. Niet dus om de vele lovende adjectieven die er kwistig over uitgespoten zijn als de suiker over een banketbakkerstaart, met nog enkele te vermeerderen. Dat is alles in confesso en wij zullen de laatsten zijn om van al die lof, voorzover niet „overdone" tenminste, tittel of jota af te doen. Laten wij, om zelfs elk mogelijk misverstand dienaangaande te voorkomen, het hier uitspreken, dat het „cum laude" volkomen terecht werd verleend.

En toch: iets lofwaardig vinden is niet het zelfde als iets voorbehoudloos bewonderen. Wij hebben, tijdens de promotie zelf al, twee bezwaren voelen opkomen, die sindsdien eer versterkt dan verzwakt en zeer zeker niet verdwenen zijn. Die versterking begon al op de receptie na afloop, onder het aanhoren van een passage uit de tot de jonge doctor gerichte brief van de minister-president; zij nam toe tijdens de lectuur van een aantal der zoëven gememoreerde loftuitingen in de pers en bereikte haar hoogtepunt bij het lezen van een artikel in het Haags Dagblad van 14 November, getiteld „Onnodige harde hand".

Immers wat is de kern van dit alles? Dit, dat de Jongs boek ons on-

weerlegbaar leert, dat „voor de veronderstelling" — destijds door zo velen, zij het niet allen, gedeeld — „dat in Nederland (om ons hiertoe nu als voorbeeld te bepalen) woonachtige Rijksduitsers of Nederlandse nationaal-socialisten bij de veldtocht van vijf dagen in georganiseerd verband of op aanmerkelijke schaal actieve steun verleend hebben aan de Duitse troepen, alle aanwijzingen ontbreken." Of, met andere woorden — en door mij nu opzettelijk op de wijze van de Emser-depêche verkort weergegeven — dat het wat de spionnage en het verraad betreft, met de nazi's „meevalt". Want men make zich geen illusies. De Jongs wetenschappelijke restricties: „in georganiseerd verband", „op aanmerkelijke schaal", „actieve steun", „aanwijzingen ontbreken", zullen niet overgaan in het beeld, dat „de" lezers zich van *zijn* beeld zullen vormen, ja, die voorbehouden zijn daaruit, blijkens die persstemmen, al bij velen en goeddeels verdwenen. Vergeten is ook, en anders wordt dat het nog wel, dat de Jong bedoelde activiteiten voor Oost-Europa wel degelijk bewijsbaar acht en ze zelfs heeft bewezen.

Wat is er dan aan de hand? *De Jong heeft de waarheid inplaats van de legende willen plaatsen.* De waarheid, zoals hij uit de documenten, in ruimste zin genomen, voor zich heeft zien oprijzen, iplv. de legende zoals die nagenoeg allen in de Mei-dagen van '40 gevangen hield. *Maar daarbij is de waarheid zelf bezig een eigen legende te vormen.* De waarheid, zoals de Jong haar, op het éne punt der vijfde kolonne gericht en dus onvermijdelijk uit het geheel der Duitse misdadigheid gelicht, ons heeft meegedeeld, dreigt te verworden, om het terwille van de duidelijkheid scherp te zeggen, te verworden tot de legende, dat er geen Duitse misdadigheid heeft bestaan.

Misbruik van De Jong's resultaten? Ja en neen. Ja, inzover die verloochening bewust zou geschieden door hen die weigeren met Charles „het spoor terug te volgen" en deze „waarheid" maar al te graag in dienst stellen van een hernieuwd samengaan met de Duitsers in de E.D.G. Neen, inzoverre deze nieuwe legende-vorming als bijproduct der wetenschap onbewust plaats heeft als de vorige, die een bijproduct van de angst was. Maar bewust of onbewust, verderfelijk blijft ze. Hoe verderfelijk leert niets beter dan het reeds vermelde artikel in het „Haags Dagblad", waarin niet meer of minder betoogd wordt, dan dat er tegen de neo-nazisten niet met harde hand behoeft te worden opgetreden en deze politiek wordt aanbevolen met een beroep op De Jong, uit wiens conclusie de conclusie wordt getrokken, dat het ook destijds onnodig geweest is, de Nazi's hier te bestrijden, die — het is immers wetenschappelijk bewezen — de vijand nauwelijks enige hulp door verraad geboden hebben.

De Jong zelf — wij twijfelen er niet aan — zal deze conclusie uit de zijne verwerpen. Iets geheel anders is, of hij er niet toch enige aanleiding toe gegeven heeft. En hier komen wij bij ons tweede bezwaar, naast, maar niet los van dat wat wij het misbruik zouden kunnen noemen, van zijn boek gemaakt. Wij raken hier tevens aan een geschied-theoretisch en een sociologisch vraagstuk.

Het geschied-theoretische vraagstuk is dit: mag of moet men zelfs bij de reconstructie van onverschillig welk verleden uitsluitend op de „bronnen" afgaan? Mag of moet men zelfs redeneren: dit of dat is niet bewezen en niet te bewijzen, *dus* heeft het niet bestaan? Tijdens de promotie al is dit vraagstuk, zij het onuitgesproken aan de orde geweest, zowel toen Prof. Brugmans het vermoeden uitsprak, dat de spionnage toch weleens omvangrijker en minder onschuldig geweest zou kunnen zijn, dan De Jong met de stukken in de hand kon aantonen, als toen Prof. Posthumus zijn vermoeden volhield, dat het Deens verraad beslissender is geweest dan de Jong meende op grond alweer van een document i.c. het verslag van de Deense enquête-commissies We zullen hier niet trachten dit probleem op te lossen. Het is ons voorshands genoeg, het hier nog eens in concreto aan een Nederlands voorbeeld te stellen. Het luidt zo: Indien Butting (zie De Jong blz. 92 v.v.) een enveloppe verliest met stukken die op de door hem bedreven spionnage betrekking hebben, indien dan voorts bij nader onderzoek blijkt, dat het resultaat van 's mans arbeid gering is geweest (zie De Jong, blz. 244 v.v.), is dan daaruit enige conclusie te trekken omtrent het belang van spionnage, bedreven door hen die geen enveloppen verloren hebben? Of nog iets scherper gesteld aan het Deense voorbeeld: indien een enquête-commissie geen ministerieel verraad kan aantonen, is daarmee bewezen, dat het ook niet heeft plaats gehad?

Wij willen niet beweren, dat De Jong deze vragen in plaats van met: „neen", met „ja" zou beantwoorden, maar wij ontkomen anderzijds toch niet aan de indruk, dat De Jong tot op zekere hoogte het slachtoffer is geworden van zijn deskundigheid. Zijn deskundigheid n.l., die niemand hem zal betwisten en die hierin bestaat, dat hij alles wat hij stelt ook bewijzen kan, en het slachtofferschap, dat hierin bestaat, dat hij — juist door die methode — niets als (mogelijk óók) waar kan aanvaarden, wat hij niet bewijzen kan. Zijn deskundigheid kent, als alle deskundigheid, de logische categorie van het of-of; als alle deskundigheid mist zij de dialectische dimensie van het en-en.

In zijn houding herkennen wij te veel van het oude deskundigen-adagium uit de tijd toen de menswetenschappen de natuurwetenschap-

pen uit die zelfde tijd meenden te moeten imiteren en dat Fustel de Coulanges aldus onder woorden bracht „Nous nous attacherons aux textes, regardant comme démontré ce qu'ils démontrent et tenant pour non avenu ce que nous n'y trouverons pas." (*Recherches sur quelques problèmes d'histoire,* 1885 p. 359). Die houding is te vreemder bij een auteur, die toch door de school van het marxisme is heengegaan en die zich elders voor dialectisch inzicht dan ook niet onontvankelijk getoond heeft.

Hier ligt het sociologisch vraagstuk. Het is dat van de onkunde die de deskundigheid meebrengt. Men geeft zich er n.l. in de regel te weinig rekenschap van, dat elke deskundigheid — eo ipso — een beperking insluit tot het gebied dier deskundigheid. Als die beperking er niet was, zou er ook van deskundigheid geen sprake kunnen zijn. Ook dit vraagstuk willen wij hier slechts stellen, maar toch niet zonder er aan toe te voegen, dat het de hoogste tijd lijkt, het eens te gaan onderzoeken. Immers een maatschappij die door haar toenemende ingewikkeldheid in toenemende mate op deskundigen drijven moet en derhalve in dezelfde mate van hen afhankelijk wordt, mag zich toch wel eens goed rekenschap geven van de gevaren der beperking aan deskundigheid als zodanig inhaerent.

De Jong is niet, zo zouden wij het samenvattend willen stellen, bezweken voor de verleiding ener vooropgezette theorie — i.c. die van de geringe omvang en betekenis van de vijfde kolonne — maar wel, tot op zekere hoogte althans — voor de verleiding der door hem met alle deskundigheid toegepaste strikt-wetenschappelijke methode. Uitgetogen om de waarheid te zoeken, heeft hij, tot op zekere hoogte alweer, door zijn deskundigheid verleid, iets gevonden, dat wel een gedeeltelijke, maar niet de gehele waarheid voorstelt. Verliefd geraakt op die gedeeltelijke waarheid, is hij zich o.i. niet steeds voldoende bewust gebleven van het feit, dat een partiële waarheid ten opzichte der universele werkelijkheid gelijk staat met een partiële leugen. En ziet: zonder dat hij het wil, zonder dat hij of wie ook het beletten kan, schiet uit die partiële leugen de legende omhoog. Een andere, weliswaar, dan die hij wiedde, maar een veel giftiger, die van „het was zo erg niet". Giftiger, al was het alleen, omdat de eerste het verleden, de tweede, in de vorm van een correctie op dat verleden, in feite het heden betreft.

Men zegge niet, dat wij overdrijven, als wij van een nieuwe legende spreken. Ze heeft zelfs de figuur van de jonge doctor zelf reeds ingesponnen. In „Vrij Nederland" van 21 November heet hij al een „nieuwe Thucydides". Wij willen dit symptoom niet overschatten. Wij

willen aannemen, dat de overijverige schrijver van dat stukje het schreef in de waan, De Jong daarmee een genoegen te doen en, wie weet, in de hoop, dat deze zelf of een ander op zijn beurt hèm nu voor een „nieuwe Plutarchus" zou houden. Maar laten wij het evenmin onderschatten: het wierookvat wordt alleen dan voor de wetenschap gezwaaid, maar dan ook steeds, wanneer die wetenschap in de gewenste politieke lijn valt. En dan komt er aan die wetenschap, of zij wil of niet, een luchtje.

KORT BESTEK

Toeval

Na het bezoek van het Brits koninklijk paar aan Bermuda protesteerde een Neger-parlementslid tegen het feit, dat geen Negers voor het staatsie-diner waren uitgenodigd. De gouverneur verklaarde toen op een persconferentie, aldus het Parool, dat er onder het aantal gasten dat genodigd kon worden „toevallig geen Negers waren". „Gasten waren de voornaamste regeringsambtenaren, de bisschop en andere hoge functionarissen en hun echtgenoten. Wel werd een aantal Negers uitgenodigd voor het tuinfeest in het regeringshuis."

Het is prettig te weten, dat bij een eventueel koninklijk bezoek aan andere koloniën alle Negers, die voornaam regeringsambtenaar, hoge functionaris of bisschop zijn, of een echtgenote van dezulken, wèl zullen worden uitgenodigd voor een staatsiediner. Zelfs zal het zich wel eens kunnen voordoen, dat onder het aantal gasten, dat genodigd kan worden, „toevallig geen blanken zijn". Het zal nog prettiger voor deze blanken zijn te weten, dat zij dan wèl op een eventueel tuinfeest zullen worden genodigd, en daarmee dus blijkbaar toch „*in* het regeringshuis" zullen zijn toegelaten.

Maar het prettigste is het, te weten, dat het toeval de wereld nog niet uit is.

Eer is teer

Adriaan Morriën heeft zijn eervolle vermelding aan de door de Gemeente ingestelde jury teruggestuurd.

Gaat dat zo maar, vragen wij ons af. Want nu lijkt het, alsof de jury van Adriaan Morriën een eervolle vermelding heeft ontvangen. En dat kan hij toch niet bedoeld hebben. Maar hij kan de vermelding ook niet weigeren. Want hij is en blijft vermeld. Als het niet eervol is, dan toch oneervol. Maar ook dàt kan zijn bedoeling niet zijn geweest. Want hij vond de vermelding juist niet eervol genoeg.

Wij komen er niet uit. Eer is teer.

La mort avec phrase

Nadat het Kort Bestek „Op zoek naar Christenen" voor onze vorige aflevering reeds was geschreven, heeft zich terzake van het instituut der priester-arbeiders een nieuwe ontwikkeling voorgedaan. De Gallicaanse kerk heeft geweigerd voor Rome voetstoots te zwichten. Zij bleef staan op het behoud van deze inwendige zending.

Tenslotte werd door de radio in bloemrijke taal kond gedaan, dat men er in is geslaagd het instituut te redden. Maar vraag niet, ten koste waarvan. Priesters zullen nog wel te midden van de arbeiders mogen werken; maar zij zullen voortaan zo geselecteerd worden, dat hun gehoorzaamheid aan de prelaten verzekerd blijft. En om hen vooral goed onder toezicht te houden, laat men hen ook niet meer te midden der arbeiders leven en wonen. Zij zullen in afzonderlijke priestertehuizen worden ondergebracht. Opdat de kans, dat zij aan het Christendom een andere uitleg gaan geven dan de prelaten, tot het uiterste beperkt wordt. Waarmee tevens de zending van haar wezenlijke kenmerken beroofd wordt. Want als de priester niet met de arbeiders mee hun noden zal kunnen beleven, zal hij door de arbeiders ook nimmer als een der hunnen worden aanvaard.

Toen wij, na de machtsspreuk van Rome, schreven: *La mort sans phrase,* hadden wij dus, achteraf beschouwd, ongelijk. Maar toch niet helemaal. Want het is èn blijft, voor de beweging der priester-arbeiders, *la mort.* Avec phrase.

Het loon van de angst

In 1898 schreef Zola zijn „J'accuse", een beroep op het wereldgeweten in de Dreyfus-zaak. In 1906 Upton Sinclair zijn „Jungle" over de hemeltergende toestanden in de vleesbedrijven van Chicago. Het werkte. De pers kwam in beroering, de mensheid liep te hoop en nàm het niet.

Sinds dien bezitten we de film, die, men zou zeggen, nog veel directer en overtuigender aan het menselijk verantwoordelijkheidsgevoel kan appelleren. En toch.... In Amsterdam draait op het ogenblik de Franse film „Le salaire de la Peur", om zijn zeer bijzondere filmische kwaliteiten zeker terecht bekroond op het filmfestival in Cannes. De geschiedenis van vier maatschappelijke schipbreukelingen ergens in Mexico, die voor 2000 dollar de man hun leven verkopen om twee wagens vol nitroglycerine naar een brandende oliebron te vervoeren om — ten bate van de olie-onderneming — die brand te blussen.

Je kan tot het laatst toe geboeid blijven door de uiterst suggestief opgevoerde spanning van deze dodenrit of je kan het half weg opgeven tegen die spanning en de niet minder enerverende ontladingen ervan in het gelach van de toeschouwers om de cynische grapjes van de slachtoffers. Maar in beide gevallen sta je achteraf op straat niet in een laaiende verontwaardiging, omdat mensen hun medemensen dit aandoen ter wille van zoveel vaten olie, maar met een reeks van

twijfelende vragen: Komt het werkelijk voor, dat nitroglycerine in olieblikken vervoerd wordt, is het aannemelijk, dat de weg naar een oliebron in exploitatie eigenlijk nauwelijks een weg, maar een ideaal traject voor een hindernisrace is, enz., enz.

M.a.w. wordt het beroep op het menselijk geweten, waartoe de film ongetwijfeld een prachtig instrument is, niet vertroebeld, ja, onmogelijk gemaakt doordat het gehanteerd wordt door een filmindustrie, waarbij de sensatie zwaarder weegt dan het onthullen van de waarheid?

Bevrijding van de vrouw

„De ware bevrijding van de vrouw," schreef Lenin indertijd, „zal pas daar en dan beginnen, waar en wanneer de massastrijd begint.... tegen het geestdodend huishoudwerk of beter gezegd de massale reorganisatie ervan tot een groot socialistisch bedrijf."

Deze nog altijd ware uitspraak zagen we aangehaald als inleiding op een aankondiging, dat men in de S.U. in het kader van de opvoering van het algemeen levenspeil heeft besloten tot het massaal produceren van.... huishoudmachines: stofzuigers, naaimachines, wasmachines, groentensnijmachines en ijskasten. Ieder gezin zijn eigen stofzuiger en wasmachine! Is dit een socialistisch of een Amerikaans ideaal? Hier in het achterlijke Europa verkoopt de groentenboer al gesneden groenten. Zijn er dan in al die geweldige woonblokken, die in de sowjetsteden uit de grond schieten, geen centrale wasserijen enz.? Of zijn de vrouwen daar ook van: het slijt er zo van en je krijgt het toch nooit zo helder thuis? Zo ja, dan zijn ze toch niet waard, dat Lenin ook voor haar gedacht heeft.

DE NIEUWE STEM

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK

ONDER REDACTIE VAN

N.A. DONKERSLOOT / K. JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS / O. NOORDENBOS / H. J. POS
JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM

VOOR INDONESIË:
SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO

Vertegenwoordiger van de redactie voor Suriname en de Nederlandse Antillen: Lou Lichtveld

ACHTSTE JAARGANG

1953

WERELDBIBLIOTHEEK
AMSTERDAM - ANTWERPEN

INHOUD VAN DE ACHTSTE JAARGANG

ADRES VAN DE VREDESBEWEGING „DE DERDE WEG" 245
AUGUSTIN, ELISABETH, Labyrinth: fragmenten . . . 26, 86, 149
BACHRACH, A. G. H., Joseph Conrad's Westers Oog . . 641, 704
BETZEMA, JOH., Aanval op Oermesi 527
—— Apocalyps 282
BRABANDER, GERARD DEN, Verzen 609
BROUWER, MARTEN, De arbeiders en de „mensenkenners" . . 47
BRUGMAN, TIL, Het laatste oordeel 301
BUYL, BERTIEN, Verhaal voor Rogier 586
CAMPERT, REMCO, Episode 481
—— Treinreis 213
CASPEL, P. P. J. VAN, Much Taboo about nothing 521
—— In het laboratorium 54
—— Vis Vomica 165
CHARLES, J. B., Anna en Yvonne 533
—— Don Camillo 470
—— Nachts im Hotel in Deutschland (fragment) 131
—— Verzen 337, 699
COHEN, L. ALI, Nog altijd 233
COOLE, MARCEL, Zelfverwittiging 142
COOLEN, ANTON, Kinderen (fragment) 627
DEKKER, MAURITS, De Reiziger 321
DONKER, ANTHONIE, Aftocht 65
—— Caesar in Miramar 385
—— Rustig door woedende golven 129
—— Verzen 162, 679
EDINGA, HANS, De Wintertuin 498
FEKKES, JAN, De Witte Brug (proza) en verzen 375
GEUS, WILLEM DE, Geluk 143
HEERIKHUIZEN, F. W. VAN, Altijd het moment 288
HOEKSTRA, P., Historische aantekeningen bij de waterramp . . 341
KEULS, H. W. J. M., Verzen 257
KLEEREKOPER, S., 'k Hou van belasting ook als zij hoog is . . 289
KROES-LIGTENBERG, CHR., Hollandse patriotten op het Château de Watte 591
KRUISINGA, J. C. M., Die en die is er nog 673
KUYPERS, JULIEN, Utopia in Vlaanderen 680
LAND, L. VAN DER, Het antisemitisch karakter van het Praagse proces 99
LEHNING, ARTHUR, De verantwoording van een staatsman . . 237
MAZURE, J. P., De veiligheid der Nederlandse zeeweringen . . 269
MOK, M., De Spoorwegstaking 20
—— Verzen 366

MÖNNICH, C. W., Erasmus 406
NORDHOLT, J. W. SCHULTE, Verzen 371
NIJHOFF, M., The Mother the wife (vertaling Agatha Seger) . . 66
COHEN, R. ALI, Nog altijd 233
POS, H. J., G. F. C. Griss als wijsgerig humanist en als mens . . 654
REDACTIE, Kort Bestek 58, 120, 186, 249, 315, 378, 471, 536, 604, 664
REDEKER, H., Uit het leven van J. A. dèr Mouw . . . 350, 434
RENEE, De Ramp 248
RESINK, G. J., Verzen uit Bali 110
—— Verzen 638
ROMEIN, JAN, De Garoeda broedt. Indonesische indrukken . 4, 69
—— Misbruik van wetenschap 725
ROST, NICO, Het hert van St. Hubert 398
—— Zware voetstappen in de vroege morgen 546
SANDWIJK, F. VAN, „De Derde Weg", die wij moeten banen 486, 549
SANI, ASRUL, De maatschappelijke wortels van de Indonesische litteratuur 390
SARTRE, JEAN PAUL, Redevoering voor het volkerencongres . . 216
SCHREINERT, DAVID, De orde keert weer 421
SEGER, AGATHA, De Ontgoochelde 172
SLOTEMAKER DE BRUINE, G. H., Hoger Onderwijs, wetenschap en maatschappij 173
SLUIMERS, B., Olie en wereldeconomie en wereldpolitiek . . . 325
SMEDES, E., Johannes annexeert Dionysos en Attis 569
SPIGT, P., Het verzuim van Dr W. H. C. Tenhaeff 715
SUYS, J., Principiële vredespolitiek 611
SWAENEPOEL, GEORGETTE, De waarachtigheid van geromanceerde mémoires 117
TERPSTRA, CHRISTIAAN, Hindeloopen 567
—— Impromptu voor fluit, harp en brandsirene 445
—— Verzen 430
THEOTOKÁS, JÖRGOS, Zij heette Simony 694
TOER, PRAMOEDYA ANANTA, Wrok 500
TORFS, L. A. J., Het lied van de arbeid 52
VALLEIDE, GUUS, Een wandelende pijn 560
VEENSTRA, RENNIE ELISABETH, Verzen 25
VREDESBEWEGING „DE DERDE WEG" 56
VRIESLAND, VICTOR E. VAN, Acht korte doods-aria's 1
—— Oogst 545
WAGENINGEN, J. VAN, Jodenrijm 1953 96
WALSCHAP, GERARD, Oproer in Congo (fragmenten) 193
WILLEMS, ELDERT, Waddeneiland 67
ZERNIKE, ELISABETH, Verzen 230, 419
ZUTPHEN, JAN VAN, Uit fel bewogen tijd 111, 293

BERDJAJEW, NICOLAJ, Mijn weg tot zelfkennis, Autobiografie . 191
BLANKEN, G. H., Glorie der Griekse Middeleeuwen. Anna Comena 1083—1148 (Gastmaal der Eeuwen) 670
BLEEKER, C. J., Op zoek naar het geheim van de godsdienst . . 61
BLIJSTRA, R., Europa: mijn vaderland 381
BOER, W. DEN, Benaderbaar verleden 252
BOS, G. M., Mr S. van Houten 191
BOUMAN, P. G., Revolutie der eenzamen 319
COUSINS, NORMAN, Who speaks for man? 382
CURTIUS, ERNST ROBERT, Französischer Geist im zwanzigsten Jahrhundert 127
DIEPENBROCK, ALPHONS, Verzamelde Geschriften 476
DIRKZWAGER, A., De Codex Iuris Canonici getoetst aan de Nederlandse wetgeving 735
FORBES, R. J., De mens bouwt zich een wereld 189
GEYL, P., Reacties 126
GILMORE, MYRON P., The world of Humanism 1453—1517 . 733
GOSSE, PHILIP, Geschiedenis van de zeeroverij 254
HAMMACHER, A. M., Charley Toorop 124
—— De wondende en de helende kracht in de beeldende kunst 125
HISTORIE EN METAHISTORIE, „Robert Fruin" Lustrumbundel . 61
HOOGTE, A. VAN DER, Het laatste uur 479
HÖWELER, CASPAR, Rhythme in vers en muziek 478
HSU, FRANCIS L. K., Religion, Science and Human Crisis . . 542
ITALIAANDER, RUDOLF, Ruïnes en visioenen 384
JONG, L. DE, De Duitse Vijfde Colonne in de Tweede Wereldoorlog 725
KAHIN, GEORGE MCT, Nationalism and Revolution in Indonesia 541
KAPP, K. WILLIAM, The social costs of private enterprise . . 253
KROON, K. H., Stenen voor Stenen? Gesprek over kerk en humanisme 543
LINDEBOOM, J., Een franc-tireur der reformatie, Sebastiaan Franck (Gastmaal der Eeuwen) 669
PROOST, K. F., Tussen twee werelden - Philo Judaeus 543
QUAKERS VISIT RUSSIA 669
RACHMANOWA, ALJA, Die Liebe eines Lebens (Pauline Viardot Garcia und Iwan Turgenjew) 671
ROMEIN, J., Carillon der Tijden 734
RÜSTOW, ALEXANDER, Ortsbestimmung der Gegenwart II . . 63
SIEGFRIED, ANDRÉ, Volkskarakters 189
STONE, I. F., The hidden history of the Korean War 607
STUIVELING, G., Triptiek 62
VERVE 125
WESTERLING, R. P. P., Mijn Mémoires 479

BONAE LITERAE

MYRON P. GILMORE, *The world of Humanism 1453—1517.* Harper & Brothers, New York 1952.

In de serie „The Rise of Modern Europe", onder redactie van William L. Langer, is van de hand van de hoogleraar in de geschiedenis aan de Harvard University dit werk verschenen dat de tijd van de val van Constantinopel tot het begin van de Hervorming behandelt. Het is een bewonderenswaardig knappe samenvatting geworden van dit fascinerende tijdvak in al zijn bonte verscheidenheid van verwachtingen en verwarringen, ontwikkelingen, verworvenheden en frustaties. De schrijver die van dit geheel een samenhangend verhaal wil schrijven, moet veel en velerlei overzien. Successievelijk worden ons onder de ogen gevoerd: De druk van de Turken in het Oosten en de beginnende expansie in het Westen, de revoluties in de industrie en in de handel, de ontwikkeling van het bankwezen, het agrarisch vraagstuk en de maatschappelijke klassen, de concentratie van de dynastieke macht in verschillende landen, de vele oorlogen, het ontstaan van politieke theorieën, de schittering en het verval van de pauselijke macht, hervormingen en hervormers, de herleving van de geleerdheid en de bloei van de boekdrukkunst, het christelijk humanisme, de kunsten en de wetenschappen.

De beschrijving van het maatschappelijke, sociale en politieke leven neemt bijna twee derden van het boek in beslag. Tegen deze achtergrond tekent de schrijver de herleving van de geleerdheid, het humanisme, het geestelijke en artistieke leven.

Al deze uitvoerige stof wordt zakelijk en ondanks de noodzakelijke comprimering levendig en boeiend opgediend. Een tekort wordt echter gedaan aan de Nederlanden, welker aandeel aan het christelijke humanisme onder het hoofd „German humanism" niet tot zijn recht komt. De moderne devotie, mannen als Wessel Gansvort en Agricola geven aan het bijbels humanisme een Nederlandse specifieke trek, die bij Erasmus het sterkst naar voren treedt. Aan deze figuur wordt een afzonderlijk hoofdstuk gewijd, wat een reden te meer zou geweest zijn om het Nederlandse humanisme afzonderlijk te vermelden. In de uitvoerige, beredeneerde bibliografie van 47 blz. had Lindeboom's „Bijbelsch Humanisme in Nederland" dan ook vermeld kunnen worden.

Het komt mij voor, dat de schrijver terecht in Dürer's Melencolia (niet Melancolia) de treffendste en diepste karakteristiek van de intellectuele en geestelijke houding van het renaissancistische Europa heeft gevonden. In deze diepzinnige tekening is het chaotische van de tijd weergegeven: de rijpe, geleerde Melencolia, die denkt, maar niet kan handelen, het op een leitje krabbelende kind dat doet maar niet kan denken.

„Het is," aldus besluit de schrijver, „alsof een genius met het diepste inzicht op de grens van twee werelden had gestaan en de triumfantelijke gang van de Europese beschaving had vooruitgezien, zoals deze voorwaarts ging om de wereld te veroveren, tegelijkertijd het hachelijke evenwicht begrijpend tussen schepping en vernietiging en de mogelijkheid, dat op het eind de uitkomst al de grote verwachtingen zou kunnen logenstraffen."

O.N.

EX LIBRIS

ROMEIN's laatste bundel *Carillon der Tijden* (Querido, Amsterdam).

Met deze vierde bundel verzamelde essay's en toespraken acht Jan Romein, onder reserve van zijn Indonesische reis-ervaringen, een einde gekomen aan een bepaalde faze van zijn arbeid. Men zal echter geen grapjes meer kunnen maken over de geleerde, die zijn eigen „nagelaten geschriften" verzamelt, want Romein erkent met zoveel woorden, dat zijn opzet eigenlijk geen andere is geweest. Misschien zou men deze naarstige verzamelarbeid daarom het beste kunnen kenmerken, als de vorm, waarin Romein zijn eigen geestelijke levensgang heeft vastgelegd. Want in de grond der zaak vormen al deze cultuur-historische beschouwingen een origineel soort auto-biographie. En dat rechtvaardigt dan ook het, wel eens wat nadrukkelijke, persoonlijke element, dat in vrijwel al deze studies aan de dag treedt.

Dit auto-biografische karakter spreekt niet alleen uit de verantwoording vooraf, overigens niet voor niets ditmaal als „bio-bibliografisch voorbericht" aangeduid. Het komt uiteraard het meest direct tot uiting in de biografische studies, waarvan er in de laatste bundel enkele belangwekkende, over Vossius, Winwood Reade, Bakhuizen van den Brink en Tenhaeff, aanwezig zijn, terwijl ook kleinere herdenkingen, zoals aan de nauwe vriendschap met wijlen prof. Kramers gewijd, daartoe aanleiding geven. Het rechtvaardigt ook de, op het eerste gezicht wat al te minutieuze, verantwoording van het eigen dagelijkse leven, van uur tot uur, in de bespiegeling over de „Ivoren Toren onder Hoogspanning", waarin het opgejaagde bestaan van de moderne, met allerlei sociale verantwoordelijkheden beladen, geleerde wordt geschetst. Maar dit auto-biografische element spreekt ook uit de meer theoretische verhandelingen, waarvan in deze bundel de „Gedachten over de Vooruitgang" wel de belangrijkste zijn.

Bij een beschouwingswijze als die van Romein, die elke distanciëring voor de historicus van eigen tijd en van het eigen geestelijke en sociale zijn principieel afwijst, ligt deze persoonlijke betrokkenheid, deze inzet van de hele persoon in het wetenschappelijk denkproces voor de hand. Allicht dat men dan de boom aan zijn vruchten, d.w.z. de mens uit zijn werken leert kennen. Dat verleent overigens de verzuchting van de schr., dat hij dit werk stopzet „om het het nageslacht niet te lastig te maken", bewust of onbewust een pikante, paradoxale noot.

Wie Romein's nieuwe verhandeling over de Vooruitgangs-Idee met het bekende opstel over de Dialectiek der Vooruitgang uit „Onvoltooid Verleden" vergelijkt, ontkomt niet aan de indruk, thans voor een man te staan, door de ervaring der laatste vijftien jaren „wiser and sadder" geworden. Zeker, de vroeger gevonden „wetmatigheden" worden allerminst verloochend, en nadrukkelijk verweert Romein zich tegen een verwijt van pessimisme, maar de hele toon is toch wel sterk veranderd. Van het triomfantelijke der vroegere bevindingen, met een overvloed van historische voorbeelden geïllustreerd, is thans weinig terug te vinden. De nieuwe formulering, bestaande uit een vervanging van een positief gewaar-

deerde *vooruitgang* door de neutrale *voortgang,* waarin alleen de potentie ten goede en ten kwade voortdurend wordt opgevoerd, lijkt een wat krampachtige poging, bovenal aan enig waarde-oordeel te ontkomen; eigenlijk wat onlogisch voor een beschouwingswijze, die de totale mens met heel zijn voelen en denken, dus ook zijn waarde-oordeel tot inzet heeft.

Maar terwijl in de vroegere opvatting van de dialectische ontwikkelingsgang, bij alle uitschakeling van een waarde-oordeel ook hier, uit de gebruikte voorbeelden zelf, evenals uit de nauwe aansluiting bij de Hegeliaanse „drieslag", een positief accent doorklonk, wordt de oude idee van de „Heterogonie der Zwecke" thans wel in sterke mate in mineur gehanteerd. Bovenal doet het uiteindelijk beroep op de wil, op een concrete vaststelling van het ideaal, teneinde het demonische proces van de voortgang te beheersen, niet alleen geforceerd, maar ook in een beschouwingswijze, die tot dusver theorie en praktijk ten nauwste in elkaar verweven achtte, weinig overtuigend aan. Tenzij dit „voluntaristisch optimisme", zoals het in een ander verband wordt genoemd, waar het met een „modern humanisme" wordt gelijkgesteld, een definitieve breuk zou betekenen met dat dogmatische dialectisch materialisme, dat wèl het hele geschiedproces in één grote synthetische greep omvatte, maar aan de individuele mens een uiterst beperkte speelruimte liet.

Zo nodigen Romein's beschouwingen, als altijd, tot discussie en tegenspraak, die hem stellig welkom zullen zijn. Waar wij hem echter het willigst volgen, is in zijn meesterlijke biografische schetsen, zoals nu weer die van Bakhuizen van den Brink. Moge het Romein, die nu de leeftijd heeft bereikt, waarop, naar hij van Voltaire getuigt, de voorwaarden voor scheppend werk op hun gunstigst verwezenlijkt zijn, gegeven zijn, ons na korter of langer tijd op een nieuwe creatie van grote allure te onthalen.

Dr B. W. Schaper

MR A. DIRKZWAGER, *De Codex Juris Canonici getoetst aan de Nederlandse wetgeving.* C. Blommendaal N.V., 's Gravenhage, 1953.

De bedoeling van Mr Dirkzwager met dit boek is aan te tonen, dat de Rooms-Katholieken van de emancipatie die zij hebben nagestreefd en bereikt een verkeerd gebruik hebben gemaakt door een steeds exclusiever — in de woorden van Dirkzwager: schismatieker — houding aan te nemen. Dit klopt niet met wat een vrij sterke stroming onder zowel leken als geestelijken beoogt, n.l. de uiterlijke emancipatie te laten volgen door een innerlijke, met welke zij bedoelen een vrijer houding tegenover de kerkelijke ambtsdragers en een innerlijker katholicisme tegenover Roomse machtsbegeerte en isolement. Van het streven naar uitbreiding of vastlegging van de beïnvloeding van het staatkundige, maatschappelijke en culturele leven, dat inhaerent is aan het R. Katholicisme, is het door Mr Dirkzwager behandelde kerkelijke wetboek, de Codex Juris Canonici wel het sterkste bewijs. De schrijver wil aantonen, dat in dit wetboek verschillende bepalingen voorkomen welke de Nederlandse wetgeving weerspreken. Inzonderheid wijst hij op de door de Nederlanders wet onbeschermd gelaten kloosterlingen, vooral de minderjarigen die zich voor het leven verbinden. Hij verlangt van de Overheid, dat in de Nederlandse wet,

indien men meent dat bij collisie van de kerkelijke met de nationale wetgeving de eerste, wat zij pretendeert, boven de tweede staat, dit tot uitdrukking moet worden gebracht, omdat anders de Overheid niet meer de eerste dienares van haar wetgeving is.

Men zou zich kunnen afvragen of de voorstanders van de innerlijke emancipatie deze Codex, die stellig als supra-nationale wet de R. Katholieken een uitzonderlijke plaats geeft in het volksbestaan, zonder kritiek aanvaarden kunnen zonder hun eigen streven te frustreren.

Dat Mr Dirkzwager heeft getracht „de ontstellend geringe kennis" onder niet-katholieken van deze Codex met zijn werkje te corrigeren, is alleen maar toe te juichen. Wij leren er de gehele Codex niet uit kennen, maar wel haar strekking en voornaamste bepalingen. Als het boek de aanleiding zou kunnen worden tot groter aandacht onder juristen voor de Codex, zou al veel gewonnen zijn. Meer nog, als een katholiek jurist met begrip voor „andersdenkenden" er eens op zou ingaan.

O.N.

Aan de lezers

Het verheugt ons zeer te kunnen aankondigen, dat tot de redactie van De Nieuwe Stem is toegetreden J. B. CHARLES (MR W. H. NAGEL), voor onze lezers geen onbekende. Hij heeft in De Nieuwe Stem bijgedragen met gedichten en met een fragment uit het boek „Volg het spoor terug", dat onlangs met de Jan Campert-prijs is onderscheiden. Van J. B. Charles verschenen o.a. de novelle „Ontwaking in den vreemde" en de verzenbundels „Zendstation" en „Het Geheim". In 1949 publiceerde Mr Nagel „De criminaliteit van Oss" in de serie: Studies over wangedrag en straf.

DE REDACTIE

Aan dit nummer werkten o.a. mede:

P. SPIGT, geb. 1919. Studeerde geschiedenis en wijsbegeerte; sinds 1946 werkzaam bij een grote bankinstelling te Amsterdam; werkt mee aan de Verzamelde Werken van Multatuli. Ter perse: De Ballingschap van Multatuli.

DR T. EEKMAN, verbonden aan het Rusland-Instituut van de Universiteit van Amsterdam; promoveerde in 1933 op een proefschrift over Tsjechow; schreef o.a.: Tussen twee oevers - Alexander Herzen. (Serie: Gastmaal der Eeuwen, 1953)

Banden jaargang 1953

Evenals voorgaande jaren wordt ook nu weer een losse band met bestempeling verkrijgkaar gesteld voor hen, die de losse afleveringen van dit tijdschrift tot een gebonden boek willen verenigen. De prijs van deze stevige linnen banden bedraagt f 1.60 (België fr 27.50). Bestellingen dienen voor 15 Jan. 1954 schriftelijk opgegeven te worden aan Uw boekhandelaar of een der beide administratieadressen van de Wereldbibliotheek N.V.

BOEKEN VAN DE WERELDBIBLIOTHEEK

Marie Schmitz,
Marietje

Ontroerende roman over een meisje, dat een gebrekkig gehoor heeft. 4e dr.

Undset, Sigrid
Edele Hammer's Grote Liefde

Wanhoop en verlatenheid, verlangen en uiteindelijk geluk van een jonge vrouw. Vert. M. J. Molanus-Stamperius. 2e dr.

James Aldridge,
De Diplomaat

Perzië's olie-conflict, intrigues in Londense en Moskouse ambassades, spannende reisavonturen in Iran, toch een objectieve roman van hoog peil. Vert. Dr W. van Ravesteyn. Omsl. C. van Velsen, 826 blz. H.vrij papier.

Wytze Keuning:
Asoka-trilogie

De figuur van de geniale en verlichte heerser en organisator Asoka, uit de Indische geschiedenis in de derde eeuw voor Christus, rijst in deze historische roman op tot grote hoogte. Drie delen: De Wilde Prins, De Wijze Heerser, De Grote Maner, 1128 blz. Bd. en front. in houtsnede van Nic. J. B. Bulder. Form. 20 x 13.5 cm.

Prof. Dr P. M. S. Blackett:
Atoomenergie en zijn gevolgen

Een realistische verhandeling van de vermaarde Nobelprijswinnaar over de technische ontwikkeling van de atoombom als wapen en de atoomenergie als krachtbron. Een boek dat ook de leek een veelzijdig inzicht geeft in het actuele probleem van de atoomenergie.
Vert. M. Wiessing. Omsl. O. Treumann. Form. 20 x 13.5 cm., 292 blz., h.vrij papier.

Deze uitgaven zijn verkrijgbaar in de boekhandel

Raadpleeg het handboekje der W.B.